

İngiliz Askeri Ataşe Raporlarında 31 Mart Vakası ve Hareket Ordusu'nun İstanbul Kuşatması

The 31 March Incident and the Siege of Istanbul by the 3rd Army Corps (Hareket Ordusu) in British Military Attaché Reports

MAKALE BİLGİSİ

ARTICLE INFO

Araştırma Makalesi Research Article

Sorumlu yazar:
Corresponding author:

[Ferdî Ertekin](#)

Trakya Üniversitesi
ferdiertekin@trakya.edu.tr

Başvuru/Submitted:

26 Aralık 2023

Kabul/Accepted:

1 Mart 2024

DOI: 10.21021/osmed.1410318

Atıf/Citation:

Ertekin, F. "İngiliz Ataşemiliter Herbert Conyers Surtees'in Raporlarında 31 Mart Vakası ve Hareket Ordusu'nun İstanbul Kuşatması", *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, 21 (2024): 1-27.

Benzerlik / Similarity: 22

Öz

İngiliz istihbaratının askeri konularda uzman personeli olan askeri ataşeler, İstanbul'daki İngiliz Sefareti'ne bağlı olarak 19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren periyodik olarak raporlar hazırlanmıştır. Bu raporlardan 1909 senesine ait klasörde, yakın dönem Türk tarihi açısından hala gizemini koruyan son derece kritik iki olayın kayıtları mevcuttur. Bu makalede, Londra'daki The National Archives'da, Dışişleri Bakanlığı (Foreign Office) tasnifinde yer alan ve Türkçe literatürde ilk defa yayınlanan 1909 tarihli İngiliz askeri ataşe raporları üzerinden 31 Mart Vakası ve Hareket Ordusu'nun İstanbul kuşatması ele alınmaktadır. II. Meşrutiyet'in ilânından sonra anayasal düzen ve meşruti monarşinin muhafızı olarak İstanbul'a gönderilen ve 31 Mart Vakası'nı ateşleyen unsurlar arasında bulunan avcı taburlarının eylemleri, Hareket Ordusu'nun İstanbul kuşatması ve Payitaht'ın ele geçirilmesi Albay Herbert Conyers Surtees'in (1858-1933) raporlarında, oldukça canlı tasvirlerle ortaya konulmaktadır. Sultan II. Abdülhamid'in otuz üç yıllık saltanatını sona erdiren, Mahmud Şevket Paşa ile İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni iktidarda söz sahibi hale getiren bu olayların raporlardaki ele alınış tarzından dönemin İngiliz perspektifine dair önemli ipuçları elde etmenin yanı sıra her iki olay ile alakalı yeni bilgilere erişmek mümkündür.

Anahtar sözcükler: 31 Mart Vakası, Hareket Ordusu, Mahmud Şevket Paşa, II. Abdülhamid, Herbert Conyers Surtees.

Abstract

Since the last quarter of the 19th century, military attachés, the specialised military staff of the British intelligence service, have been regularly reporting to the British Embassy in Istanbul. In the 1909 file, there are records of two critical events that remain a mystery in recent Turkish history. This article discusses the 31 March incident and the siege of Istanbul by the 3rd Army Corps through the British military attaché reports of 1909, published for the first time in Turkish literature at the National Archives in London, in the Foreign Office classification. The actions of the skirmisher (avcı) battalions that were sent to Istanbul after the proclamation of the constitutional monarchy as the guardians of the constitutional order, and which were among the elements that triggered the 31 March Incident, the siege of Istanbul by the 3rd Army Corps and the capture of the Istanbul, are vividly described in the reports of Colonel Herbert Conyers Surtees (1858-1933). In addition to providing important clues about the British perspective on the period, the way in which these events, which ended the thirty-three-year reign of Sultan Abdülhamid II and brought Mahmud Şevket Pasha and the Committee of Union and Progress to power, are treated in the reports also provides new information about both events.

Keywords: 31 March Incident, 3rd Army Corps (Hareket Ordusu), Mahmud Şevket Pasha, Abdülhamid II, Herbert Conyers Surtees.

Giriş

Türk tarih yazımında 31 Mart Vakası olarak bilinen Taşkılla'daki birliklerin isyanı, rumi takvime göre 31 Mart 1325'te, miladi takvime göre 13 Nisan 1909'da gerçekleşmiştir. Türk tarih yazımında daha ziyade 31 Mart Vakası olarak anılan, 13 Nisan 1909 askeri ayaklanması sadece II. Meşrutiyet'in değil, bütün Osmanlı tarihi en çok tartışılan hâdiselerinden belki de en önde gelenidir.¹ Türk tarihi açısından hala bir kaç açıdan sır perdesine gömülü bu vaka üzerine literatürde üç ana görüş bulunduğu söylenebilir. Bunlardan birincisine göre bu vaka, başta meşruti monarşi rejiminden hoşnut olmayan Sultan II. Abdülhamid olmak üzere, ordudan atılan alaylı subaylar, İttihat-ı Muhammedi Cemiyeti, Ahrar Fırkası, Volkan gazetesi ve muhafazakâr/mutassıp ulema tarafından gerçekleştirilen irticai bir isyandır. Örneğin Aykut Kansu'ya göre ittihat ve Terakki Cemiyeti tarafından kurulmuş olan anayasal rejimi yıkararak, iki hafta boyunca kamu alt üst eden bu olay, bir *karşı devrim* teşebbüsüdür.² M. Zekeriya (Sertel)'a bakılırsa 31 Mart, 'gericiliğin ilericiliğe karşı başkaldırısı'dır.³ Volkan gazetesine para yardımı yapması, ayaklanmadan sonra asilerle af çıkarıp onlara iltifatlarda bulunması, Binbaşı Ali Kabuli Bey'in Yıldız Sarayı önünde katledilmesine seyirci kalması gibi olaylar yüzünden Doğan Avcıoğlu, II. Abdülhamid'i, 31 Mart'ın teşvikçisi olarak nitelendirmektedir.⁴

İkinci görüşe göre bu vaka, Panislamizm'i merkezine alan II. Abdülhamid'i tahtan indirmek ve mutlak monarşi idaresinden hoşnut olmayan gayrimüslim unsurları saflarına katarak⁵ imparatorluğun bekasını Osmanlılık⁶ ülküsü çerçevesinde sürdürmek amacıyla II. ve III.

¹ Ali Birinci, "31 Mart Vak'asının Bir Yorumu", *Türkler Ansiklopedisi*, XIII, ed. Hasan Celâl Güzel, Prof. Dr. Kemal Çiçek, Prof. Dr. Salim Koca (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), ss. 335.

² Kansu'ya göre Kemalist tarih yazımında 1908 Devrimi'nin devrimci niteliği inkâr edildiği için, darbenin eski rejimi yeniden ihya etmek üzere yapılmış bir karşı-devrim olduğu da, doğal olarak, söylenememektedir. Bkz. Aykut Kansu, *İttihadcıların Rejim ve İktidar Mücadelesi 1908-1913*, çev., Selda Somuncuoğlu (İstanbul: İletişim Yayınları, 2016), 75-76.

³ Yunus Emre Tiryaki, "Hatıratlarda II. Meşrutiyet'in İlânı ve 31 Mart Vakası" (yüksek lisans tezi, Hacettepe Üniversitesi, 2016), 250.

⁴ Doğan Avcıoğlu, *31 Mart'ta Yabancı Parmağı* (İstanbul: Kaynak Yayınları, 2013), 102-104. Sina Akşin'e göre 31 Mart Vakası'na karşı askerler olay sonrası meclisten affedilmelerini talep etmiş, bu istekleri Sultan II. Abdülhamid tarafından kabul görünce padişaha bağlanmışlardı. Abdülhamid de askerlerin kendisine bağlılık göstermesine razı olmuştu. Fakat Hareket Ordusu Yeşilköy'de toplandığı zaman muhalefet ayaklanmanın tüm günahını padişahın sırtına yükleyerek kendisini temize çıkarmaya yeltenmiş, böylece ayaklanmanın II. Abdülhamid tarafından çıkarıldığı inancı yayılmış, bu inanç da İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Hareket Ordusu'nun işine gelmişti. İstanbul zapt edildikten sonra tesis edilen sıkıyönetim sayesinde muhalefeti sindirip II. Abdülhamid'i tahtan indirince politik vaziyete tamamen hâkim olmuşlardı. Sina Akşin, *31 Mart Olayı* (Ankara: Sinan Yayınları, 1972), 398.

⁵ Örneğin II. Abdülhamid'in hal edilme tarihini -sehven olsa gerek- 27 Mart 1909 olarak veren Ahmet Turan Alkan'a bakılırsa "33 sene tahta bulunan II. Abdülhamid'in hal kararı, Hareket Ordusu'nu karşılamak maksadıyla Yeşilköy'e giden Meclis ve Ayan üyelerinin iştirak ettiği toplantıda alındı. Alkan, bu toplantıya Abdülhamid'in yedi kere sadaret makamına getirdiği Sait Paşa'nın başkanlık etmesini ve Paşa'nın Sultan'ın hal'i yönünde oy kullanmasını ilginç bulmaktadır. Alkan, bu işin arkasında imparatorlukta gayrimüslim unsurların bulunduğunu ve bunun 'bazı yazarlar tarafından bir nevi intikam hareketi' olarak yorumlandığını belirtmektedir. Ahmet Turan Alkan, "Ordu Siyaset İlişkisinin Tarihine Bir Derkenar: 31 Mart Vakası ve Sonuçları", *Osmanlı Özel Sayısı I: Siyaset ve Teşkilat, Yeni Türkiye*, VI, (Ankara: 2000), 287. Oysa Osmanlılık siyasetini benimseyen İttihat ve Terakki mensupları açısından Gayrimüslimlerin Müslimlerle eşit haklara tabi olması gayet tabi bir hadiseydi, üstelik bu panslamizm ülküsüne ters düşse de Osmanlılık ülküsüyle örtüşmekteydi.

⁶ Hürriyet, eşitlik, kardeşlik ve adalet sloganları ile birlikte ilân edilen II. Meşrutiyet, Osmanlılık siyasetinin temel sütunlarını oluşturmaktadır. Türkçülük mefkûresinin önde gelen isimlerinden Munis Tekinalp'e göre, "İttihat ve Terakki Komitesi tümüyle Osmanlı İmparatorluğu'nun bekasını düşünerek hareket etmiştir. İttihat ve Terakki Komitesi'ne rehberlik eden ülkü, dinine yahut milliyetine bakılmaksızın tüm Osmanlı tebaasının birlik-bütünlüğünü vurgulayan Osmanlılıktır." The British Library (TBL), *JOR/L/MIL/17/16/24*, Tekin Alp, *The Turkish and Pan-Turkish Ideal* (İstanbul: Admiralty War Staff Intelligence Division, 1917), 7-8. İslamcılık, Osmanlılık ve Türkçülüğün tarihsel kökenleri ve II. Meşrutiyet dönemindeki yansımaları için bkz. Mehmet Kaan

ordulardaki politikaya karışan⁷ ittihatçı-mektepli subaylar tarafından tertiplenmiştir. Örneğin Mehmet Ali Karaman, İttihatçıların bu vakayı, Yahudi ve Ermeniler başta olmak üzere imparatorluktaki gayrimüslim unsurlarla iş birliği içinde, ‘zafere giden her yol mubahtır’ prensibi doğrultusunda Makyavelist doktrine dayalı olarak gerçekleştirdiği görüşündedir. İttihat ve Terakki Fırkası, bu olayın ardından iktidarı ele geçirerek, cemiyet-i fesadiye sıfatından kurtulmuş ve cemiyet-i muhtereme mertebesine terfi etmiştir.⁸ Yine olaylar esnasında teğmen olarak Taşkılla’da bulunan Mustafa Turan’a göre 31 Mart, İttihatçıların düzenlediği uydurma bir ayaklanmadır. İttihat ve Terakki Cemiyeti’ne muhalif Mizancı Murat da 31 Mart Vakası’nı asker kılığına girmiş ittihatçıların körüklediği görüşündedir. İngiliz taraftarı Basri Bey de 31 Mart’ı İttihatçıların tertiplendiği ayaklanma olarak tavsif etmektedir.⁹

Üçüncü ve son iddiaya göre ise bu vakanın esas faileri arasında sadece Sultan II. Abdülhamid ya da İttihatçılar değil ayrıca yabancı devletler, özellikle de Almanya ya da İngiltere vardır. Örneğin İttihat ve Terakki’nin basın-yayın organı Tanin Gazetesi’nin Yazı İşleri Müdürü Hüseyin Cahit dahi 31 Mart Vakası’nda yabancı devletlerin parmağı olduğu kanaatindedir. Sina Akşin ve Doğan Avcıoğlu’na göre bu vakanın ardında İngilizler vardır. Avcıoğlu’na göre Derviş Vahdeti, Volkan ve Serbesti Gazeteleri, İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti, Prens Sebahattin/Ahrar Fırkası bu tertibin yerli işbirlikçileri arasındadır. Sina Akşin, bu olayda İttihat ve Terakki karşıtı muhalefetin, İngiliz siyaseti gütmekten yana tavır aldığı görüşündedir.¹⁰

1909’da İstanbul’da dökülen kanların İngiliz şahitleri arasında olan İskoç kökenli İngiliz Arkeolog W. M. Ramsay’e göre, Hareket Ordusu’nun şehre girişi tüm dünyada *Almanların zaferi, İngilizlerin utancı* olarak görülmüştür.¹¹ Dönemin Fransız basını da bu olaya ilgi göstermiştir. Örneğin 14 Nisan 1909 tarihli *L’Écho de Paris* gazetesine göre, bu olayın arkasında Avusturyalı ve

Çalen, “II. Meşrutiyet Döneminde Üç Tarz-ı Siyaset,” *Osmanlı Tarihi Araştırmaları II: II. Meşrutiyet* içinde, ed. Saime Selenga Gökçöz ve Ahmet Oğuz (İstanbul Kriter Yayınları, 2020), 131-154.

⁷ Ali Birinci’ye göre meşrutiyet öncesinde askerlik siyaseti “beş vakit namaz, Padişaha dua” düsturuyla sürdürülmekteydi. Fakat modern batılı müfredatlara göre öğrenim gören mektepli askerler askeri din ve padişah adına değil, vatan ve kavramlarıyla teşvike çalışmaktaydı. Bu bağlamda itikat, itiyat ve istirahatinden fedakârlık etmek istemeyen askerin, bazen çocuk mesabesinde gördüğü subaylarına garaz bağladığı ve hattâ kin duyduğu bir gerçektir. Bunların yanı sıra subayların dine karşı lâkayd bir tutum içinde olmaları, askerlerin namaz ve gusül abdesti gibi ihtiyaçlarını ciddiye almamaları gibi hususlar da aradaki gerginliğin diğer sebeplerini teşkil etmekteydi. Birinci, “31 Mart Vak’asının Bir Yorumu,” 342-343.

⁸ Mehmet Ali Karaman, *Belgeler, Bulgular ve İlişkilerle 31 Mart’ın Şifreleri* (Ankara: Nobel Bilimsel Eserler Yayıncılık, 2023), 213-214.

⁹ Avcıoğlu, *31 Mart’ta Yabancı Parmağı*, 72-75.

¹⁰ Avcıoğlu, *31 Mart’ta Yabancı Parmağı*, 89-96; Sina Akşin, *31 Mart Olayı*, 399. İngilizler bu dönemde Sadrazam Kamil Paşa’yı desteklemekteydi. II. Meşrutiyet’in ilanından sonra, Kamil Paşa ile ittihatçıların arası bozulunca İngiliz basını, İttihat ve Terakki aleyhine şiddetli bir kampanya başlattı. Kamil Paşa’nın istifası sonrası, İttihatçılar her ne kadar “İngiltere ile dostuz” teminatında bulunsa da, İngiliz kamuoyunda ittihatçılar aleyhinde yürütülen kampanya şiddetlenmişti. İstanbul’daki İngiliz Sefareti ise Kamil Paşa’yı yeniden iktidara getirmenin yollarını aramaktaydı. Bütün bu organizasyonu İngiliz Gizli Servisi adına yürüten kişiyse Baştercüman Fitz Maurice’di. Maurice, İstanbul’da nüfuz sahibiydi ve Doğu Anadolu’da Ermeniler lehine faaliyetler yürütmekteydi. Serbesti Gazetesi Baş Yazarı Mevlanzâde Rıfat, Maurice’in önünde iki büklüm olmaktadır. Mevlanzâde 31 Mart Vakası’ndan sonra Serbesti gazetesinde kaleme aldığı yazıda “İngiltere bizi bizden ziyade düşünmektedir” diye yazmaktaydı. Bkz. Avcıoğlu, *31 Mart’ta Yabancı Parmağı*, 82-83. Fakat Serbesti gazetesine bu konuda tutarlı bir yayıncılık faaliyeti yürütemedi. Gazete bu kargaşa günlerinde önce alenen ihtilalcileri desteklemiş ve halka sürekli itidal çağrısı yapmış ancak Mahmud Şevket Paşa komutasındaki Hareket Ordusu’nun İstanbul’a doğru yola çıkmasıyla birlikte tutumunu değiştirmeye, İstanbul’un ele geçirilmesinden sonraysa Hareket Ordusu’na methiyeler düzmeye başlamıştı. Bkz. Mustafa Coşkun, “Mevlânzâde Rıfat Bey’in Gazetecilik Hayatı ve Siyasi Faaliyetleri” (yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi, 2019), 86.

¹¹ Bkz. Sir W. M. Ramsay, *İsyân Günlerinde İstanbul: Bir İngiliz Arkeoloğun Gözünden 31 Mart İsyânı*, yay. haz. Dr. Selim Ahmetoğlu, çev. Gökçenur Şehirli Kürcüoğlu (İstanbul Timaş, 2019), 23, 54.

Almanlar, eski rejim taraftarları ve uluslararası finansörlerden müteşekkil üçlü bir ittifak vardır.¹² İttihat ve Terakki ile Alman aleyhtarı çevreler ise 31 Mart Vakası'nda doğrudan Almanların parmağı olduğunu iddia etmişlerdir. Bu kesime göre Berlin, Enver Bey gibi Almanlara yakın İttihatçılara güvenerek 'sahte bir karşı devrim' tertiplemiştir.¹³

31 Mart Vakası'nı farklı yorumların konusu haline getiren en önemli unsurların başında, bilgi ve belge eksikliğinin geldiğine hiç şüphe yoktur. Olayın, Temmuz 1908 sonrası meşrutiyet muhafızı olarak İstanbul'a gönderilen avcı taburları tarafından başlatılması bahsi geçen farklı yorumlara zemin hazırlamıştır. Bu vakanın karanlıkta kalan kısımlarına kısmen de olsa ışık tutabilmek adına bu dönemde kaleme alınan yabancı kaynaklara müracaat edilmesi faydalı olacaktır. 31 Mart Vakası ve Hareket Ordusu'nun İstanbul kuşatmasına bizzat şahitlik etmiş İngiliz askeri ataşesinin kaleme aldığı ve Türkçe literatürde ilk kez yayımlanan raporları bu açıdan önem arz etmektedir. Olaylara farklı bir perspektiften yaklaşan bu kaynakların meselenin daha sağlıklı bir zeminde yorumlanabilmesine katkı sağlayacağı muhakkaktır.

1. Herbert Conyers Surtees ve 31 Mart Vakası'nın Ataşe Raporlarındaki İzleri

1909'da İstanbul'daki İngiliz Sefareti'nde görevli askeri ataşe, bu tarihte albay rütbesinde olan Herbert Conyers Surtees'ti. Dönemin İngiliz sefiri ise Sir Gerard Lowther'di. 1906'da ateşemiliterlik makamına tayin edilen Surtees, 1906-1909 yılları arasında bu görevi yürütmüştür.¹⁴ Surtees, 31 Mart Vakası ve Hareket Ordusu'nun İstanbul kuşatmasını yakından takip etmiş ve olayın günbegün açığa çıkan tüm detaylarını Sefir Gerard Lowther'e derhal raporlamıştır.

II. Meşrutiyet'in ilânı ile birlikte yeniden açılan Mebusan Meclisi'nde İttihat ve Terakki'ye karşı muhalefetin başını, İngiliz taraftarlığı ile tanınan Kıbrıslı Kâmil Paşa¹⁵ çekmekteydi¹⁶. Kâmil Paşa ile İttihat ve Terakki Cemiyeti arasındaki ilk anlaşmazlık Paşa'nın Maarif Nâzırı Hakkı Bey'i Dâhiliye Nazırlığı'na getirmesi üzerine patlak verdi. Cemiyet Kâmil Paşa'nın kendilerinin rızası olmadan nazır değişikliği yapmasına şiddetle itiraz etti¹⁷. İttihat ve Terakkî Komitesi'nin orduya siyaset karıştırması ve sivil-idari meselelere müdahalesi, Harbiye Nazırı Ali Rıza ve Bahriye Nazırı Ârif Hikmet paşaların azledilmesine¹⁸ itirazda bulunması gibi olaylar Kâmil Paşa'yı zor duruma düşürdü. Sadrazam bunun üzerine, izahat vermek için Meclis-i Mebûsan'a çağrıldı. Paşa, Meclis'ten olayları yatıştırmak için süre istediye de Meclis Kâmil Paşa'ya istediği süre tanınmadığı gibi üstüne bir de meclis toplantılarına katılmadığı için hakkında güvensizlik kararı aldı. Ayrıca II. ve III. orduların çeşitli birliklerinden ve donanmadan, sadrazamı istibdat idaresini ihyaya çalışmakla itham

¹² L'Écho de Paris, 14 Nisan 1909, Nr. 9020, s. 3.

¹³ Avcıoğlu, *31 Mart'ta Yabancı Parmağı*, 71-75.

¹⁴ Albay Herbert Conyers Surtees'in 1906-1908 tarihleri arasında kaleme aldığı ataşe raporları için bkz. Ferdi Ertekin, *İngiliz İstihbaratı ve Osmanlı İmparatorluğu* (İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2022). Bu kitap 1889-1908 yılları arasındaki İngiliz ataşe raporlarını konu edinmekte ve bu makalenin arkaplanını oluşturmaktadır. Fakat bahsi geçen kitapta 1909 senesine ait olaylara yer verilmemiştir.

¹⁵ Kıbrıslı Kâmil Paşa, dört kez sadarete getirildi. II. Meşrutiyet'in ilânından sonra 7 Temmuz 1908'deki sadareti üçüncüydü. Üçüncü sadareti 14 Şubat 1909'da sona erdi. Balkan Harbi devam ederken dördüncü ve son kez sadrazamlığa getirildi. 23 Ocak 1913'te gerçekleşen Babiali baskınında Enver Paşa'nın baskısı ile istifa etmek zorunda kaldı. Bkz. Atilla Çetin, "Kıbrıslı Kâmil Paşa", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XXV (Ankara 2022), s. 392.

¹⁶ TNA, *Cabinet Office (CAB) 37/99/61*, "Turkey: Report on Adrianople Vilayet", 13 Nisan 1909.

¹⁷ İsmail Şen, "Sadrazam Kıbrıslı Mehmet Kâmil Paşa (1832-1913)" (doktora tezi, Ankara Üniversitesi, 1995), 220.

¹⁸ Kunalalp'e göre Arif Hikmet Paşa 5 Ağustos 1908-11 Şubat 1909 tarihleri arasında Bahriye Nazırlığı makamında bulunmuştur. Bkz. Sinan Kunalalp, *Son Dönem Osmanlı Erkân ve Ricâli (1839-1922)* (İstanbul: İsis Yayınları, 1999), 3.

eden telgrafların gelmesi üzerine 14 Şubat 1909'da Kâmil Paşa görevinden çekilmek zorunda kaldı.¹⁹ Ataşe de Sadrazam Kâmil Paşa'nın görevi bırakmak zorunda kalmasında doğrudan İttihat ve Terakki Komitesi mensubu subayların parmağı olduğu görüşündeydi.

Meclis üyeleri, 13 Şubat 1909'da farklı ordulardan Kamil Paşa'nın almış olduğu tedbirlerin anayasaya aykırı olduğunu iddia eden protesto telgrafları aldı. Aynı gün, binden fazla subay Seraskerat'ta toplandı ve iltimas yoluyla elde edilen rütbelere²⁰ başta olmak üzere belli başlı konuları masaya yatırdı. Meclis binasında görülen çok sayıda subay, vekilleri etkilemiş ve korkutmuştu. Azledilen Harbiye ve Bahriye nazırları da protestolara katılanlar arasındaydı. Muvazzaf donanma subayları da Meclis'e muhtıra göndererek Kamil Paşa'nın Hüseyin Hüsnü Paşa'yı²¹ Bahriye Nazırı tayin etmesini talep etti. Benzer toplantıların Edirne'de de yapıldığı ve Harbiye Nazırı Ali Rıza Paşa'nın bu toplantılarda Sadrazam'ın görüşlerine temas ettiği bilinmekteydi. Bütün bu olaylar Kâmil Paşa'nın görevden çekilmesinden bir gün önce yaşanmıştı. 13 Şubat 1909'da subaylar arasında yaşanan disiplinsizlik üzerine 1 Mart 1909'da Harbiye Nezareti, muhtelif askerî makamlara, subayların politikaya karışmasını ve basına yazı yazması yahut demeç vermesini yasaklayan bir genelge gönderdi. Bu genelge bir İstanbul gazetesinde de yayınlandı. Ataşe Surtees bu genelgenin Fransızca tercümesini raporuna eklemişti. Ataşe bu genelgenin, İttihat ve Terakki Komitesi üyesi subayların gelecek davranışları üzerindeki etkisini gözlemlemenin ilginç olacağı kanaatindeydi.²²

11 Şubat 1909'da II. Ordu Kumandanı Nazım Paşa, Ali Rıza Paşa'nın yerine Harbiye Nazırlığı görevine getirildi. Ataşeye göre Nazım Paşa eğitilmiş, nazik, muhakeme yeteneği güçlü, hızlı karar alan bir subaydı. Üstelik olağanüstü dürüst bir karaktere sahipti. Birkaç yıl Erzincan'da sürgünde yaşamış olduğundan Sultan'a karşı hisleri pek dostane değildi.²³ Nazım Paşa bu makamda sadece 5 gün (11 Şubat-16 Şubat 1909)²⁴ kalabildi. Nazım Paşa, İttihat ve Terakki Komitesi mensubu bir subaydı fakat Edirne'deki yerel komite mensupları ile arasında bazı anlaşmazlıklar yaşanmaktaydı. Nazım Paşa'ya, Harbiye Nazırı olduğu 5 gün boyunca Edirne'deki İttihat ve Terakki Komitesi mensupları tarafından hayli isyankâr ifadeler içeren telgraflar gönderilmiş, bu mesele, komite mensupları arasında açık bir anlaşmazlığın alameti olarak yorumlanmıştı.²⁵ Nâzım Paşa, Kıbrıslı Kamil Paşa tarafından bu makama getirilmiş olduğundan, 14 Şubat 1909'da Kamil Paşa'nın görevden ayrılması ve kabinenin yeniden oluşturulmasıyla görevine son verilerek yerine 16 Şubat 1909'da tekrar Ali Rıza Paşa getirildi. Ali Rıza Paşa, 16 Şubat'ta Harbiye Nazırlığı'na getirilmesinin ardından 17 Şubat'ta Bahriye Nazırlığı görevini de uhdesine aldı²⁶. Almanya'da öğrenim gören ve

¹⁹ Çetin, "Kıbrıslı Kâmil Paşa", s. 393.

²⁰ "Sultan II. Abdülhamid rejiminin itaatkâr subayları, alaylılardı. Alaylılar itaatleri nispetinde bazen, rütbe alıp kısa sürede yükselebilmekteydi. Aralarında hak etmedikleri rütbelere ulaşanlar da çoktu. Bkz. Zekeriya Türkmen, "31 Mart İsyanı ve Osmanlı Meşrutiyetine İndirilen Darbe," 528.

²¹ Kunalalp, Hüseyin Hüsnü Paşa'nın 11 Şubat-17 Şubat 1909 tarihleri arasında –sadece 6 gün- Bahriye Nazırlığı makamında bulunduğunu belirtmektedir. Bkz. Kunalalp, *Son Dönem Osmanlı Erkân ve Ricâli*, 3. Fakat ataşenin ifadelerine göre 13 Şubat'ta Hüseyin Hüsnü Paşa Bahriye Nazırlığı görevinde değildir.

²² TNA, FO 195-2323, Nr. 14, 2 Mart 1909.

²³ TNA, FO 195-2323, Nr. 9, 11 Şubat 1909.

²⁴ Kunalalp, *Son Dönem Osmanlı Erkân ve Ricâli*, 10.

²⁵ TNA, Cabinet Office 37/99/61.

²⁶ Kunalalp, *Son Dönem Osmanlı Erkân ve Ricâli*, 3, 9.

Temmuz 1908'den beri yürütmekte olduğu Tophane Müşirliği görevini ifa ederken zırlılar ve top konusunda uzmanlaşan Ali Rıza Paşa,²⁷ 17 Şubat'ta müşirlik görevini Necip Paşa'ya devretti.

31 Mart Vakası yaşanmadan önce imparatorlukta kabine ve komuta değişikliklerinin yanı sıra askeri mühimmat sevkiyatları da gerçekleştirilmekteydi. Ataşe Surtees'in radarına takılan mühimmat sevkiyatlarının sevk bölgeleri oldukça dikkat çekicidir. Örneğin İngiltere Selanik Başkonsolosu'ndan ataşeye gelen 20 Şubat tarihli bir rapora göre Manastır'dan Selanik'e, buradan da Edirne'ye seri ateşli toplar sevk edilmişti. Bunların yanı sıra Manastır'dan İstanbul'a top mühimmatı ve aksamı gönderilmişti. Ataşe, bu askeri mühimmatın II. Ordu'yu tahkim etmek amacıyla gönderildiği kanaatindeydi.²⁸

3 Mart 1909 tarihi rapora göre Edirne'deki II. Ordu Kumandanlığı'na Nazım Paşa'nın yerine Salih Hulusi Paşa tayin edildi. Bu subay, Anayasa'nın ilânından beri Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye ikinci muavini olarak görev yapmaktaydı ve şöhretini çok çalışmasına, vazifesinas ve yetenekli olmasına borçluydu. Salih Paşa Almanya'da Strazburg'taki piyade alayında 4 yıl öğrenim görmüş daha sonra Frankfurt'taki 14. Hafif Süvari Alayı'nda ve Berlin'deki Alman Genelkurmayı'nda hizmet vermişti. Salih Hulusi Paşa, kayınpederi 93 Harbi Elena Fatihî Çerkez asıllı Deli Fuad Paşa'nın sürgüne yollanmasından kısa bir müddet sonra Diyarbakır'a 6 yıl süren sürgüne gönderilmişti. Salih Hulusi Paşa, eski II. Ordu Kumandanı Nazım Paşa ve II. Ordu Topçu Kumandanı Hasan Rıza Paşa'nın dostuydu. Salih Hulusi Paşa az konuşan ancak fikir ve eylemlerinde kararlı bir adamdı ve strateji çalışmalarına çokça zaman ayırmaktaydı.²⁹ Ataşenin gizli ve güvenilir bir kaynaktan edindiğini ifade ettiği istihbarata göre 9 Mart'ta Selanik'e nakledilen askeri mühimmat ve materyaller arasında 300 varil kara barut, 5250 kutu fişek, 540 kutu tüfek, 70 balya üniforma 4 kutu top aksamı bulunmaktaydı.³⁰

7 Nisan'da I. Ordu'da sultanın Zuhaf Alayı'nı³¹ teşkil eden Arap ve Arnavut taburlarının İstanbul'dan uzaklaştırılmasına karar verildi. Ataşeye bakılırsa Sultan II. Abdülhamid'in muhafız taburları yeni rejime daima güvensizlik duymuştu. Bu taburlara tamamı Türklerden müteşekkil yeni acemi askerlerin alınması, beklenildiği gibi memnuniyetsizlikle sonuçlandı.³² 10 Nisan 1909'da Yıldız Sarayı garnizonundaki birliklerin değiştirilmesi yönünde bir adım daha atıldı. I. Ordu'nun 2. Fırkası'na mensup subay ve askerlerin, hassa muhafızları olarak bilinen Arnavut ve Suriye alaylarıyla birlikte, irticâî sempatileri nedeniyle İttihat ve Terakki Komitesi'nin endişe kaynağı olduğu herkesçe malum bir meseleydi. Arnavutlar ve Suriyeli Arapların, başkentten çıkarılmalarını talep etmek için görünüşte meşru bir bahane oluşturacak bir memnuniyetsizlik yaratma amacıyla, bu alaylara önemli sayıda Türk askeri alındı. Bu alayların, Türk acemi askerleri kabul etmeyi reddetmesi üzerine, bu muhafızlardan kurtulmak amacıyla adımlar atıldı ve askerler silahsızlandırılarak demiryolu taburları eşliğinde -İttihat ve Terakki'nin kontrolündeki- II. ve III. orduların muhtelif alaylarına dağıtıldı. Sultan II. Abdülhamid, bu hamleyle hem Yıldız'daki en

²⁷ TNA, FO 195-2323, Nr. 10, 16 Şubat 1909.

²⁸ TNA, FO 195-2323, Nr. 11, 20 Şubat 1909.

²⁹ TNA, FO 195-2323, Nr. 15, 3 Mart 1909.

³⁰ TNA, FO 195-2323, Nr. 17, 9 Mart 1909.

³¹ "Abdülhamid'in muhafız birlikleri arasında Arnavut ve Arap askerlerinden müteşekkil *zuhaf alayı* bulunmaktaydı. Bu birliklerin arasına Türk askerleri alınmazdı." Bkz. Necdet Aysal, "Örgütlenmeden Eyleme Geçiş: 31 Mart Olayı," *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 37-38 (2006): 21-22.

³² TNA, FO 195-2323, Nr. 20, 7 Nisan 1909.

güvenilir askerlerinden mahrum kalmış hem de prestij kaybına uğramışsa da İttihat ve Terakki Komitesi ve Harbiye Nezareti tarafından alınan bu karara karşı çıkmaya çalışmadı.³³

31 Mart Vakası öncesi II. Ordu Merkez Karargâhı Edirne'ye İstanbul'a seri ateşli topların sevk edilmesi, II. Ordu Kumandanı Salih Hulusi Paşa'nın strateji çalışmalarına olan düşkünlüğüne temas edilmesi ve Sultan'ın muhafız alaylarının tasfiye edilmesi gibi İttihat ve Terakki Komitesi ve Harbiye Nazırı tarafından alınan bu kararların, 31 Mart Vakası'nın altyapısını hazırlayan gerekçeler olup olmadığı tartışmalı bir meseledir. Unutmamak gerekir ki bu dönemde İstanbul'da görev yapan ataşe Surtees yukarıda bahsi geçen olayları kayda geçirdiğinde henüz 31 Mart Vakası yaşanmış değildi. Ataşenin görevi, imparatorluktaki her türlü askeri vaziyeti İstanbul Sefiri Gerard Lowther'e rapor etmekten ibaretti.

1.1. 31 Mart Vakası

13 Nisan 1909'da yaşanan askeri ayaklanma 14 Nisan tarihli ataşe raporuna sığacağı sığacağına yansımıştı. Surtees 13 Nisan tarihli raporuna, 27 Şubat 1909 tarihli, raporundaki bir ifadeye atıfta bulunarak başlamaktaydı. Bu atıf, “*Yetkililer siyasete her türlü askeri müdahaleyi kesin bir şekilde yasaklamadıkça, kendimizi bir askeri devrime sürüklenirken bulmamız şaşırtıcı olmayacaktır*” ifadesiydi. Ataşe öngörülerinde kısmen haklı çıkmış ancak bir askeri devrim yerine bir askeri ayaklanmaya şahit olmuştu. Netice itibarıyla 31 Mart ayaklanması esnasında Hüseyin Hilmi Paşa kabinesi, subaylarından bağımsız hareket eden askerlerin eylemleri sonucunda düştü.³⁴

İmparatorluk kamuoyunda bir süredir, bir tarafta İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne yakın *Tanin* Gazetesi ile öte yanda, ataşenin önüne *liberal hizip* sıfatını yakıştırdığı *İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti*'nin³⁵ basın organı *Volkan*³⁶ ve yine İttihat ve Terakki karşıtı *Serbesti* gazeteleri arasında ateşli bir mücadele sürmekteydi.³⁷ 31 Mart Vakası'ndan 1 hafta önce 6 Nisan 1909'da *Serbesti*

³³ TNA, FO 195-2323, Nr. 20, 10 Nisan 1909. İsmail Kemal ve Müfit Beyler başta olmak üzere ve 31 Mart Vakası'nı başlatan 4. Avcı Taburu'nun elebaşısı olan çavuşlar Arnavut'tu ve 31 Mart Vakası, Arnavutluğun bazı bölgelerinde olumlu bir tepkiyle karşılanmıştı. Bkz. Akşin, *31 Mart Olayı*, 397.

³⁴ TNA, FO 195-2323, Nr. 21, 14 Nisan 1909.

³⁵ İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti 5 Nisan 1909'da İstanbul'daki Volkan gazetesi yazıhanesinde kurulmuştu. Cemiyetin kurucusu Derviş Vahdeti'ydi. Cemiyetin yönetim kurulu üyeleri arasında Bediüzzaman Said-i Kürdi/Nursi de bulunmaktaydı. Bkz. Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler, I: İkinci Meşrutiyet Dönemi* (İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları, 1988), 182.

³⁶ Volkan Gazetesi, İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'nin yayın organıydı. Gazete “İnsâniyete hâdim dinî siyasi yevmî gazetedir” mottosuyla 11 Aralık 1908'den beri yayınlanmaktaydı. Bu gazete “Kıbrıslı Derviş Vahdeti'nin seçim günü çıkardığı Volkan, şeriat savunuculuğu ile bu karışık dönemin karakteristik özelliğini belirleyen gazetelerden biri olarak sivrilmiş ve sonunda memleketi 31 Mart'a kadar götürmüştü.” Bkz. Evcet Güresin, *31 Mart İsyanı* (İstanbul: Yenigün Haber Ajansı, 1998), 23. Volkan Gazetesi 11 Aralık 1908 ile 20 Nisan 1909 tarihleri arasında günlük olarak çıkarılmış ve toplamda 110 sayı yayınlanmıştır. Gazetenin tüm nüshaları için bkz. “İslamcı Dergiler Projesi,” son güncelleme 20 Aralık, 2023, <https://katalog.idp.org.tr/dergiler/91/volkan>. 31 Mart Vakası'nın ardından 14 Nisan 1909 tarihinde yayınlanan Volkan Gazetesi'nde “Halife-i İslâm Abdülhamid Han Hazretlerine Açık Mektup” başlığı altında Sultan II. Abdülhamid'e hitaben “bugün meşrutiyetimizi ref' etmek, Meclis-i Mebûsan-ı Osmanîyi kapatmak yed-i kudret-i şâhânenizededir” diye belirtilmekteydi. Bkz. Derviş Vahdeti, *Volkan Gazetesi 1908-1909, Tam ve Aynen Metin Neşri*, haz. M. Ertuğrul Düzdağ, (İstanbul: İz Yayıncılık, 1992), 505. “Volkan gazetesinin kışkırtıcı yayınları, gidişattan hoşnut olmayan zümreler, özellikle Avcı taburlarının ve Hassa Ordusu'nun er ve erbaşları üzerinde tesir uyandırmıştı. İttihat ve Terakki karşıtı bir faaliyet şeklinde ortaya çıkan bu isyan itihatçıların yorumu ile ‘büyük bir irtica’ olayıydı. Bkz. Nâsir Yüceer, “31 Mart Vakası”, *Atatürk Ansiklopedisi*, erişim 22 Ekim, 2023, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/31-mart-vakasi/>.

³⁷ “İttihat ve Terakki yanlısı gazeteler arasında *Tanin*'in yanı sıra, *Şura-yı Ümmet* ve *Siper-i Saika-i Hürriyet* de bulunmaktaydı. *Tercüman-ı Hakikat* tarafsız görünse de İttihat ve Terakki'ye yakındı. İttihatçılara karşı olan gazeteler arasında sermayesinin büyük bir kısmı Kâmil Paşa'nın oğlu Sait Paşa'ya ait olan *Yeni Gazete*, Mizancı Murad tarafından çıkarılan *Mizan*, *Serbesti*, *Osmanlı* ve

Gazetesi Başmuhariri Hasan Fehmi suikastla öldürüldü, olayın faili ya da faileri ise meçhul kaldı.³⁸ Bu eylem ve failerin adalete teslim edilmemesi karşısında gazaba gelen *liberal hizip*, softalar aracılığıyla askerlerin fanatizmini körükledi. Mahmud Muhtar Paşa, askerlerin mollalarla her nevi ilişkisini yasaklayan bir emir çıkarınca softalar daha da öfkelenildi.³⁹

Meşrutiyet'in ilânından sonra alaylı subayların, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne mensup mektepli subaylar tarafından ordudan atılması, bahsi geçenlerin muhalefet saflarına geçmesine sebep olmuştu. Ordudan atılan alaylılar, kamuoyunda mektepli subayların kâfir olduğu propagandasını yaymaktaydı. Bu sırada muhalefeti temsil eden ve alaylıları da yanına çekmeye çalışan en güçlü politik teşkilatlanma, Kıbrıslı Derviş Vahdetî tarafından kuruldu. Derviş Vahdetî, *Volkan* gazetesindeki yazılarında dinî duyguları istismar ederek⁴⁰, küstürülmüş ordu mensuplarını safına çekti.⁴¹

23 Temmuz 1908 sonrası İttihatçıların 'meşrutiyetin bekçisi' olarak Rumeli'nden İstanbul'a gönderdiği 'Nigâhban-ı meşrutiyet' birliklerine mensup 4. Avcı Taburu⁴² 13 Nisan günü sabaha karşı saat 3.00 civarında, yolda kendilerine katılan diğer taburlardan askerlerle birlikte ellerinde sancaklarıyla Atmeydanı'na yürümeye başladı.⁴³ Başlarında subayları olmadan Beşiktaş ve Taşkışla'dan gelen birlikler de saat sabah 6.00'dan önce 4. Avcı Taburu'na katıldı. Askerler havaya çok sayıda ateş açarak şeriata dayalı yeni kanunların yanı sıra, Bahriye ve Harbiye nazırlarının istifasını, Ahmed Rıza'nın görevden alınıp meclis başkanı olarak yerine İsmail Kemal Bey'in geçirilmesini, (Kirkor) Zohrap Efendi'nin başkan muavinliğine getirilmesini, Tanin Yazı İşleri Müdürü Hüseyin Cahit'in İstanbul'dan sürülmesini ve avcı taburlarındaki mektepli subayların alaylı subaylarla değiştirilmesini talep etti.

Volkan öne çıkıyordu. Serbesti gazetesi başmuhariri Mevlânzâde Rıfat Bey'in üslubu da en az Tanin başmuhariri Hüseyin Cahit kadar sertti." Birinci, "31 Mart Vak'asının Bir Yorumu," 340.

³⁸ Hıfzı Topuz, hiç tereddütsüz bu suikastın İttihatçılar tarafından gerçekleştirildiğini belirtmektedir. Bkz. Hıfzı Topuz, *II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2003), 83. Ali Birinci, suikastın 6 Nisan'da değil 7 Nisan Çarşamba günü gerçekleştiğini belirtmektedir. Hasan Fehmi, arkadaşı Ertuğrul Şakir'le köprü üzerinde yürürken 3 kurşunla vurulmuştur. Hasan Fehmi'nin katlinden 6. cenazesinden sadece 5 gün sonra ortaya çıkan 31 Mart Vak'asında (13 Nisan 1909) dikkati çeken ilk husus Avcı taburları içinde Hasan Fehmi'nin hemşerilerinin, yani Arnavutların bulunmasıdır. Bkz. Birinci, "31 Mart Vak'asının Bir Yorumu," 341, 347. İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne muhalif unsurlar, "hürriyet şehidi" olarak gördükleri Hasan Fehmi Bey için muazzam bir cenaze töreni düzenlemişlerdir. 8 Nisan 1909 tarihine rastlayan bu törene katılanlardan Hasan Vasfi (Kızıtaşı) Bey, Ayasofya Meydanı'ndan, Sultan Mahmut Türbesi'ne giden yolun insanlarla dolup taşıdığı, insanların adeta hızlı ve öfkeli akan bir sele benzediğini ifade etmektedir. Tiryaki, "Hatıratlarda II. Meşrutiyet'in İlânı ve 31 Mart Vakası," 248.

³⁹ TNA, FO 195-2323, Nr. 21, 14 Nisan 1909.

⁴⁰ Ali Birinci, 31 Mart Vakasında Tanin gazetesinin Volkan gazetesinden daha etkin rol oynadığı kanaatindedir. "31 Mart Vakası İstanbul'da kamuoyunu alt-üst eden ve hallaç pamuğu gibi atan, ifade edilenin aksine, muhalif gazetelerden çok, 1 Ağustos 1908'den itibaren çıkarılan Tanin gazetesi olmuştu." Birinci, "31 Mart Vak'asının Bir Yorumu," 340.

⁴¹ Bkz. Zekeriya Türkmen, "31 Mart İsyanı ve Osmanlı Meşrutiyetine İndirilen Darbe: Ordu-Siyaset İlişkilerine Sultan V. Mehmed Reşad Döneminden Bir Bakış," *Sultan V. Mehmet Reşad ve Dönemi, II* (İstanbul, 2018), 528; Sadi Borak, "31 Mart Vakasının Çıkış Nedenleri Üzerine Çeşitli Yorumlar ve Atatürk ve Hareket Ordusu Üzerine Orgeneral İzzettin Çalışlar'ın Bir Makalesi," *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 8/23 (1992): 358.

⁴² Muhammet Emin Çaycı, "Osmanlı Basınında 31 Mart Olayı" (yüksek lisans tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 2009), 42. İngiliz askeri ateşe raporlarına göre avcı taburları, Rumeli'de gayrinizami harp teknikleri savaşan asi çeteleri tedip etmek amacıyla 1904 sonbaharında teşkil edilmişti. Ertekin, *İngiliz İstihbaratı ve Osmanlı İmparatorluğu*, 352. Fakat Ali Birinci, bu taburların Rumeli'deki eşkiyayı takip amacıyla 1901'de teşkil edildiğini belirtmektedir. Avcı taburları, Sultan'a bağlı ve Yıldız Sarayı'nı koruyan 2. Fırka'ya karşı bir denge unsuru olarak İstanbul'a gönderilmişti. Birinci, "31 Mart Vak'asının Bir Yorumu," 345.

⁴³ 13 Nisan Pazartesi gecesi Taşkışla'daki subaylar bağlanmış ve hapsedilmişti. 14 Nisan sabahı başlayacak olan harekât esnasında kimlerin katledileceği de o gün tespit edilmişti. Borak, "31 Mart Vakasının Çıkış Nedenleri Üzerine..." 359.

Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa, Kabine'yi topladıktan sonra saat 11.00 sularında Yıldız Sarayı'na gitmek üzere Bâbîâli'den ayrılarak kabinenin istifasını sundu ve istifası derhal kabul edildi. Bu esnada saat 9.30 civarında Harbiye Nezareti'nden Davutpaşa Kışlası'na bir süvari birliğinin gönderilmesini talep eden bir telgraf çekildi. 10.30 civarında Harbiye Nezareti'ne ulaşan ve binanın etrafını kontrol altına alan üç süvari taburu, subaylarıyla birlikte Mahmud Muhtar Paşa komutasına girerek Karaköy Köprüsü'nü tarama tehdidinde bulunan bir makineli tüfek bölüğünü durdurmayı başardı. Ancak Muhtar Paşa, defalarca telefon etmesine rağmen Bâbîâli'den ateş açma iznini alamaması nedeniyle geri çekilmek zorunda kaldı.⁴⁴ Mahmud Muhtar Paşa, hükümetten isyancılara ateş açma emri alabilmek için telefona sarıldığı esnada Hüseyin Hilmi Paşa⁴⁵ kabinesinin, istifasını sunmak için Yıldız Sarayı'na doğru gitmekte olduğundan haberdar değildi. Askeri isyan, politik dengeleri alt üst etmiş, politikaya bağlı olan askerin hamle teşebbüsü de böylece zaafa uğramıştı. Saat 14.30 civarında başlarında subayları olmayan bahriyeliler, bando eşliğinde Atmeydanı ve Ayasofya civarındaki birliklere katıldı. Ataşenin sıcağı sıcağına edindiği istihbarata göre yaşanan olaylar sonucunda 2'si subay olmak üzere yaklaşık 9 kişi hayatını kaybetti ve 60 kişi de yaralandı.⁴⁶

14 Nisan 1909'da, asilerin talepleri doğrultusunda bahriye ve harbiye nazırları değiştirildi. Müşir Edhem Paşa Harbiye Nazırlığı'na, Emin Paşa⁴⁷ ise Bahriye Nazırlığı'na tayin edildi. Ataşeye göre yeni Bahriye Nazırı Hacı Emin Paşa, bu göreve hiç uygun biri değildi. Hacca gitmiş olan Emin Paşa dini konulara aşırı duyarlı olmasıyla nâm salmış olmasından ötürü sadece mollaları memnun etmek için bu göreve getirilmiş gibi görünmekteydi.⁴⁸

Olaylar esnasında Şerif Yahya Sadık Paşa ve Adliye Nazırı Mustafa Nâzım Paşa'nın⁴⁹ yanı sıra meşhur Lazkiye Mebusu Emir Arslan, Tanin Gazetesi Yazı İşleri Müdürü Hüseyin Cahit zannedilerek katledilmiş, sabık Bahriye Nazırı Ali Rıza Paşa ise süngü ile bacağından yaralanmıştı. Rum subayı Binbaşı Spathari Efendi de Sultan Bayezid Camii yakınlarında bir karışıklık sonucu öldürülmüştü. Aynı günün ilerleyen saatlerinde Seraskerat'ta bulunan birliklerin güvenilmez hale gelmesi dolayısıyla Mahmud Muhtar Paşa istifa etmek zorunda kaldı ve I. Ordu Kumandanlığı'na Hüseyin Nâzım Paşa getirildi.⁵⁰

Yeni Harbiye Nazırı Müşir Edhem Paşa, Sultan II. Abdülhamid'e birliklerin kışlaya dönmeye başladığının güvencesini vermek üzere saat 10.30'da Atmeydanı'na ulaştı. 14 Nisan saat 11.30'da

⁴⁴ TNA, FO 195-2323, Nr. 21, 14 Nisan 1909.

⁴⁵ Hilmi Paşa sadrazamlığa geldiğinden beri kendisini Komite'nin vesayetinden kurtulmaya çalışmaktaydı. Paşa, İttihat ve Terakki Komitesi'nin iki hizbe bölüneceği görüşündeydi. Birinci hizip uzlaşma taraftarı, yabancılara karşı hoşgörülü, gayri Türk ve federalist olacaktı. İkinci hizip ise uzlaşmaz, Türk milliyetçiliğinin ve her şeyden önce merkezîyetçi bir hükümetin hizmetkârı olacaktı. L'Écho de Paris, 14 Nisan 1909, Nr. 9020, s. 3.

⁴⁶ TNA, FO 195-2323, Nr. 21, 14 Nisan 1909.

⁴⁷ Emin Paşa, 14 Nisan 1909'da Bahriye Nazırlığı görevine tayin edilmişti. Bkz. Kunalalp, *Son Dönem Osmanlı Erkân ve Ricâli*, 3.

⁴⁸ TNA, FO 195-2323, Nr. 24, 17 Nisan 1909.

⁴⁹ Mustafa Nâzım Paşa'nın hayatını kaybetmesi üzerine 14 Nisan 1909'da Adliye nazırlığına Hasan Fehmi Paşa getirilmişti. Kunalalp, *Son Dönem Osmanlı Erkân ve Ricâli*, 2.

⁵⁰ Kunalalp, Hassa Ordusu (I. Ordu) kumandanlarını kronolojik sıraya dizerken, Mahmud Muhtar Paşa ile Hüseyin Nâzım Paşa arasında Yâver Paşa'nın ismini anmaktadır. Kunalalp'e göre Yâver Paşa bu göreve 14 Nisan 1909'da tayin edilmiş, Paşa'dan sonra yerine Hüseyin Nâzım Paşa geçmiştir. Kunalalp, Hüseyin Nâzım Paşa'nın I. Ordu Kumandanlığı'na tayin tarihini Nisan 1909'da olarak vermektedir. Kunalalp, *Son Dönem Osmanlı Erkân ve Ricâli*, 15. Oysa ataşe raporuna bakılırsa 14 Nisan 1909'da I. Ordu Komutanlığı'na tayin edilen kişi, Yaver Paşa değil, Hüseyin Nâzım Paşa'dır ve raporda Yaver Paşa'nın bu makam getirildiğine dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

İstanbul'da muazzam bir yayılım ateşi patlak veriyse de kısa süre içinde bunun sadece zaferlerini kutlamak için havaya ateş açan askerler olduğu anlaşıldı. Öte yandan nümayişi fırsat bilen 200 kadar mahkûmun Hapishane-i Umumi'den firar girişimi gerekli tüm tedbirleri alan askerler tarafından önlenildi. Askerlerin zafer coşkusuyla Suriçi ve Beyoğlu'nda havaya ateş açması sabah saat 3.00'e kadar sürmüş ve neticede çok sayıda yaralı olduğu anlaşılmıştı. Ataşe Surtees de evinin kapısının tam karşısında saat 01.00 civarında bir asker vurulduğuna şahadet etmişti. Ataşenin sıcaklığına yaptığı yoruma göre, bu 'isyan ya da devrim'in İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin sonunu getirip getirmeyeceğini öngörmek için henüz çok erken olmakla birlikte Osmanlı İmparatorluğu'nun iç politikada istikrara ihtiyaç duyduğu böyle bir zamanda İstanbul'daki birkaç isyancı taburun tüm hükümeti altüst edebilmesi, her açıdan üzücü bir hadiseydi.⁵¹

1.2. Ali Kabuli Bey Olayı

Surtees, 17 Nisan 1909 tarihli raporuna 31 Mart Vakası esnasında Türk donanmasının tavrı başlığını atmıştı. 13 ve 14 Nisan'da yaşanan olaylar esnasında hâlihazırda İstanbul Boğazı'nda demirlemiş olan filonun denizcileri, kaptanları tarafından gemide zorlukla zapt edilebilmişti. Ancak 15 Nisan'da, *Asar-ı Tevfik* gemisi kaptanı Ali Kabuli Bey, isyancı bahriyeliler tarafından ele geçirildi ve sorumluluk almaktan çekinen Bahriye Nazırı Emin Paşa'nın huzuruna çıkarıldıktan sonra bir arabaya bindirilerek Yıldız'a götürüldü. Asi bahriyeliler direnen Ali Kabuli Bey'i, pencereden bakan II. Abdülhamid'in huzuruna çıkarmakta ısrar etti. Huzura çıkarıldığında bir çavuş ile bir denizci, sultana, kaptanın geminin toplarını Saray'a ve Babîâli'ye doğrulttuğuna dair inandırıcı olmayan bir hikâye anlattı. Bunun üzerine Sultan, olayın soruşturulması için kaptanın Hassa Ordusu 2. Fırka Komutanı'na götürülmesini emretti. Ancak bu yöntem isyancıları tatmin etmedi. Asiler inisiyatif kullanıp talihsiz kaptanı katlettikten sonra bacaklarına bağladıkları iplerle sürükleyerek bir ağaca astı. Ataşenin iddiasına göre, bu utanç verici olayın elebaşları, 13 ve 14 Nisan'da meydana gelen olaylar esnasında Bahriye Hapishanesi'nden serbest bırakılan denizciler ve diğer hapishane gediklileriydi. 16 Nisan'da kendilerine iletilen uyarılar sonucunda Kanun-i Esasi'nin ilanından sonra Bahriye nazırlığı makamına getirilen Arif Paşa ve Boğaz'da görev yapan diğer üç geminin kaptanları *Imogene* adlı gemiye sığınmış, bir başka kaptansa Amerikan Büyükelçiliği'nde koruma altına alınmıştı.⁵²

Tahminlere göre 13 ve 14 Nisan'da havaya en az 1.000.000 fişek atılmıştı. Bu serseri fişekler yüzünden 17 kişi hayatını kaybetmiş, 504 kişiye yaralanmıştı. Lakin I. Ordu Umum Kumandanlığı'na Nazım Paşa ve Harbiye nazırlığına ise Edhem Paşa'nın tayinleri oldukça etkili olmuş, sokak olaylarında gözle görülür bir azalma gerçekleşmişti. Tayinlerin ardından sokaklarda gelişigüzel tüfek atılmasına karşı kati ve bağlayıcı emirler çıkarıldı. 17 Nisan'a gelindiğinde askeri vaziyette gözle görülür bir iyileşme söz konusuydu. Surtees'e göre bu askerî isyanın en dikkate çarpan niteliklerinden biri, askerlerin her türlü taşkınlıktan kaçınması ve diğerlerini de bunu yapmaktan alıkoymasıydı. Bir bahriyeli 16 Nisan'da bir kıraathanenin önünde yanlışlıkla bir Rum'u vurmuşsa da askerler tarafından derhal yakalanarak oracıkta katledilmişti. Son dört gündür (13-17 Nisan) askerler de subaylar da alaylarından uzak kalmıştı. Alaylarına yaklaşmayı dahi göze alamayan mektepli subayların yavaş yavaş geri dönmeye başladıkları ve I. Ordu Kumandanı Nazım Paşa'nın, ulema aracılığıyla askerleri de geri dönmeye ikna ettiği rivayet edilmekteydi. Öte yandan

⁵¹ TNA, FO 195-2323, Nr. 21, 14 Nisan 1909.

⁵² TNA, FO 195-2323, Nr. 24, 17 Nisan 1909.

ataşe, bu mektepli subaylardan çoğunun asla alaylarına geri alınmayacağı ve tahmin edilenden daha fazla subayın kendi askerleri tarafından zaten öldürülmüş olduğu kanaatindeydi.

16 Nisan'daki selamlık merasimi sakin ve muntazam geçti. Merasimde askerler alaylı subaylar tarafından komuta edildi. Geçit merasiminin ardından Müşir Edhem ve Müşir Nazım paşalar askerlere olağan üstü etkili bir söylev çekti. 17 Nisan itibarıyla vaziyet 4 gün öncesine nazaran çok daha iyiydi ve bir sonraki politik kriz patlak verinceye değin de iyileşmeye devam edecek gibi görünmekteydi.⁵³

Ataşemiliter Surtees, 28 Nisan 1909 tarihli raporunda ilginç bir iddia da bulunmaktadır. Ataşe, İstanbul Sefiri Gerard Lowther'e gönderdiği bu raporunda, yapılan tetkikler sonucunda 13 ve 14'ünde meydana gelen hareketin yetkililer tarafından öngörülemediği olduğu anlaşıldığını ancak 'bu hareketin önceden itinayla teşvik edilmiş olduğunun ortaya çıktığını' bildirmekte ve olayın üzerinden 15 gün geçtikten sonra meselenin ayrıntılarına değinmekteydi.

1.3. 31 Mart Vakasında Yeni Detaylar

13 Nisan'da, askerler nümayişe katılmak için kışlalarından ayrılmadan önce subaylarını, bağlamak suretiyle odalarında hapsederek ellerinde yeşil sancaklarıyla Sultan II. Abdülhamid lehinde tezahüratlar yaparak "şeriat isteriz" diye bağırınışlar, bu esnada İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni temsil ettiklerini düşündükleri mebusları derdest etmişler ve muhtelif askerî karakol ve kışlalarda nöbet tutan askerleri softalar aracılığıyla kendilerine katılmaya ikna ederek Ayasofya'ya doğru yürümüşlerdi. Seraskerat'ta bulunan Mahmud Muhtar Paşa, sabahın erken saatlerinde emrinde sadakatlerine güvenebileceği 3 tabur askeri ile hareketi bastırmayı teklif etmişti. Ancak bir makineli tüfek bölüğü ve bir süvari müfrezesi isyancılar tarafından ele geçirilmiş, bu birliklerin subayları Yıldız'a gönderilmiş ve ardından sekiz süvari subayı Yıldız Sarayı'ndaki askerler tarafından katledilmişti. Makineli tüfek bölüğünün üç subayı ise bölük askerlerinden bazılarının yardımı sayesinde isyancıların elinden kaçmayı başarmıştı. Ancak Tophane'den gelen zanaatkarlar ve Beyoğlu'ndaki İtfaiye taburları da dâhil olmak üzere başlarında subayları olmayan muhtelif kışlalardan gelen askerlerle birlikte isyancıların sayısı hızla artmıştı. Bu esnada Seraskerat'ta bulunan birlikler ile isyancılar birbirlerine birkaç el ateş etmişti. Öğlen 12.00'ye doğru Lazkiye Mebusu Emir Arslan öldürülmüş ve o zamana kadar ne yapacağı belirsiz olan topçu birlikleri de asilere katılmaya başlamıştı. Ancak genellikle politik gösterilere ilk iştirak eden grup olan askerî mektep talebeleri ise herhangi bir adım atmamıştı. Mahmud Muhtar Paşa'nın çaresiz kaldığını ve İstanbul'un isyancıların eline geçtiğini gören Sadrazam Hilmi Paşa acilen Babıâli'de kabineyi toplayarak Padişah'a kabinenin istifasını sunmuş ve ulemadan da vaziyeti halka bildirmelerini istemişti. Bu esnada askerler, Kıbrıslı Kamil Paşa'nın sadrazamlığa ve Nazım Paşa'nın ise Harbiye nazırlığına atanmaları lehinde yaygara koparmaya başlayınca Mahmud Muhtar Paşa'nın güvendiği üç tabur asker de asilerin safına geçmeye başlamıştı.⁵⁴

⁵³ TNA, FO 195-2323, Nr. 25, 17 Nisan 1909.

⁵⁴ TNA, FO 195-2323, Nr. 26, 25 Nisan 1909. Sina Akşin bu olayın detaylarını şöyle aktarmaktadır: "13 Nisan Salı gecesi saat 8'e doğru Taşkışla'da bulunan IV. Avcı Taburu ve erleri, subaylarını uykuda iken odalarında hapsederek silahlı olarak Ayasofya Meydanı'nda ve Mebusan Meclisi önünde toplanmıştı. O gece kendilerine katılmalarını sağladıkları bazı askeri birlikleri ve ayaklanmadan haberi olan diğer askeri kitaları isyana katmak için çeşitli kışlalara askeri birlikler sevk etmişler ve bu askeri birliklerin ayaklandırdıkları başka asi kitaların iştirakiyle sayıları artıp kuvvet bulmuşlardı. Asilerin arasına er kıyafeti giymiş sakıt subaylar, sarıklı ve fesli birçok fesatçı karışmış, asiler tahrikçilerin de teşvikiyle 'şeriat isteriz' diye bağıra bağıra ilerlemişlerdi. Aynı gün

Ataşe akşama doğru Suriçi'ni ziyaret etmiş ve Kapalıçarşı'daki tüm dükkânların kapalı olduğunu görmüştü. Bütün bu kargaşaya rağmen Kapalıçarşı'da Avrupa ya da anayasa karşıtı herhangi bir gösteri yapılmamıştı. Akşam saat 19.00 civarında Üsküdar ve Boğaz'dan birlikler gelmeye başlamıştı. Saat 23.00 civarında İstanbul'da yaklaşık 45 dakika süren muazzam bir yayılım ateşi baş göstermişti. Ertesi gece saat 1.00'de askerler havaya ateş açarak kışlaya yürümüşlerdi. Surtees de "şimdiye kadar liberal fikirlerin savunucu olan Avcı Taburu'nun birden şeriatın müdafisi kesilmesini" oldukça dikkat çekici bulduğunu belirtmekteydi.⁵⁵

14 Nisan'da Payitaht İstanbul, başlarında subayları olmayan ve vaziyete tamamen hâkim asi askerlerin insafına kalmış durumdaydı. Aynı gün Sadrazamlığa Kıbrıslı Kâmil Paşa değil Ahmed Tevfik Paşa, Harbiye Nazırlığı'na ise Edhem Paşa tayin edildi⁵⁶. Nâzım Paşa ise I. Ordu Kumandanlığı'na getirildi. 13 Nisan akşamı Üsküdar'a ulaşmayı başaran Mahmud Muhtar Paşa, 14 Nisan sabahı Ditfurth Paşa eşliğinde cesurca kışlaya girdi. Ataşenin belirttiğine göre askerler, Ditfurth Paşa'ya duydukları saygıdan dolayı önceki akşam kanını dökmek istedikleri Muhtar Paşa'yı katletmekten vazgeçmişlerdi. İkili kışla ziyaretinden sonra Muhtar Paşa'nın evine gitmiş, oradan da güç bela Sir William Whittall'ın evine sığınmışlardı. Bu esnada İttihat ve Terakki Cemiyeti mensupları dağılmış, Komite'ye ait bürolar, askerler ve halk tarafından tahrip edilmişti.

Meşrutiyet'in ilanından sonra, görevden alınan alaylı subaylar⁵⁷, göreve dönmüş ve bunların yeniden atamaları bizzat padişah tarafından onaylanmıştı. Ayrıca Yıldız'dan gönderilen II.

öğleye doğru halktan büyük bir grup, softa kıyafeti giymiş adamlarla birlikte Harbiye Nezareti'nin Beyazıt Kapısı önüne gelmiş, Hassa Ordusu'nun emre itaat eden birliklerini de şeriat adına kandırıp isyana teşvik etmişti. Bunun üzerine Ordu Kumandanı Mahmut Muhtar Paşa, isyana katılmamış olan süvari ve piyade kıtalarıyla Beyazıt Meydanı'nı boşalttırmıştı. Ayasofya Meydanı'ndaki asker Adliye Nazırı Nazım Paşa ve Lazkiye Milletvekili Emir Arslan Bey'i öldürmüşler ve Bahriye Nazırı Rıza Paşa'yı da yaralamışlardı. Asi askerler, ardından Mebusan Meclisi'ne girmiş ve taleplerini silah gücüyle ve tehditle bildirmişlerdi. Böylece Mebusan Meclisi, asilerin ve onların vekili oldukları iddiasıyla taleplerini kabul ettirmek isteyen sâkıt bazı ümera ve subaylar ile sarıklı ve fesli teşvikçilerin eline kalmıştı. Saat 8 sıralarında Mabeyin Başkâtibi Cevat Bey, Kabine'nin değiştirildiğine, şeriatın hükmünün yerine getirileceğine ve asi askerlerin padişah tarafından affolunduklarına dair iradeyi asilere bildirilmişti." Akşın, *31 Mart Olayı*, 149-150.

⁵⁵ TNA, FO 195-2323, Nr. 26, 25 Nisan 1909. Hakikaten 31 Mart Vakası'nı esrarengiz hale getiren en önemli unsurlardan biri Avcı taburlarının tutumudur. Türk ordusunda avcı taburları özel bir birlikti. Gayrinizami harp taktikleriyle savaşan komitacıları takip ve tedip amacıyla 1904'te İttihat ve Terakki'nin etkin olduğu III. Ordu bölgesinde teşkil edilmişti. Bu taburlar 23 Temmuz 1908 hadisesinden sonra Meşrutiyeti ve Kanun-ı Esasi'yi korumaları için Selanik'ten İstanbul'a gönderilmişti. Üstelik 3. Avcı Taburu, II. Meşrutiyet'in ilânından sonra 31 Ekim 1908'de Taşkışla'da bulunan II. Abdülhamid'in 1. Muhafız Birliği'nin 2. Fırkası'nın 7. ve 8. Alaylarına mensup 83 civarındaki askerin zorunlu askerlik sürelerinin dolduğu ve terhis edilmeleri gerektiği iddialarıyla çıkardıkları isyanın bastırılmasında da rol oynamıştı. Bkz. Ertekin, *İngiliz İstihbaratı ve Osmanlı İmparatorluğu*, 352, 396-401.

⁵⁶ Sina Akşın bunun nedeninin 31 Mart askeri isyanının tam olarak başarıya ulaşamaması olduğunu belirtmektedir. Akşın, *31 Mart Olayı*, 84-85.

⁵⁷ 23 Temmuz 1908'de II. Meşrutiyet'in ilanından sonra birçok subayın İttihat ve Terakki Cemiyeti bünyesinde politik faaliyetlere dâhil olma istisnası, ordudaki disiplin ve hiyerarşinin gevşemesine neden oldu. Orduda, 'mektepli-alaylı' çatışmasının iyice gün yüzüne çıkması ve ardından 7.600'den fazla alaylı subayın ordudan atılması, bu subayların muhalefet safına katılmalarına zemin hazırladı. Askerlikten muaf tutulan medrese mensuplarının zorunlu askeri hizmetle mükellef hale getirilmesi, ulema arasında tepkilere yol açtı. Bkz. Zekeriyâ Türkmen, "Hareket Ordusu ve Kurmay Yüzbaşı Mustafa Kemal," *Atatürk Ansiklopedisi*, erişim 3 Aralık, 2023, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/hareket-ordusu-ve-kurmay-yuzbasi-mustafa-kemal/>. Meşrutiyet'in ilânını takip eden aylarda istibdat devresinin medrese tahsiline indirilen darbelerden en önemlisi on altı seneden beri kurra imtihanlarının yapılmaması, yâni hiçbir talebenin mezun olmamasıydı. Medreseler askerlik çağını gelmiş delikanlıların mekânı hâline gelmişti. Örneğin sadece Of kazasında 70 medrese vardı ve askerlik çağındaki hemen herkes bu medreselere kayıtlıydı. İlerleyen aylarda yapılan imtihanlarda talebeler kazanmakla kaybetmek arasında değil; kazanmakla askere gitmek arasında tercih yapmak zorunda kalıyordu. Bu esnada Derviş Vahdetî ve *Volkan* gazetesi talebenin safını tutuyor, imtihanları kazanamayan talebenin zorunlu askeri hizmete dâhil edilmesine şiddetle itiraz ediyordu. Bu arada *Tanin*'de medreselerin kapılarının da gece belirli saatlerde kapatılmasını

Abdülhamid'in özel muhafız birliği Zuhaf Alayı da Askeri Heyet ve Harbiye Nezareti yetkililerinin talebi üzerine İstanbul'a geri çağrıldı. Askerler tarafından görevden alınması talep edilen Cevad Paşa'nın yerine Yıldız'daki 2. Fırka Komutanlığı'na Memduh Paşa tayin edildi. Ataşenin belirttiğine göre zaten mektepli subayların büyük bir kısmı -muhtemelen 200'ü- olaylar esnasında askerler tarafından katledilmiş olduğundan İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne mensup hayatta kalan yaklaşık 110 kurmay subay istifalarını sundu. Bu arada bütün bunlar gerçekleşikten sonra ataşenin yüklü rüşvet aldıklarını ifade ettiği avcı taburları'na karşı tepkiler artmaya başladı.⁵⁸

2. Selanik'ten Yeşilköy'e Hareket Ordusu: Davutpaşa Kışlası'nın İşgali

15 Nisan'da, vilayetlerdeki yerel İttihat ve Terakki komitelerinden ve özellikle de her millet ve inançtan nüfusa sahip Makedonya'dan Payitaht'a gelen telgraflarda, ordunun İstanbul'a yürüme niyetinde olduğu ilân edilmekteydi. İstanbul ise bu haberlere sessiz kalmaktaydı. 16 Nisan'da Manastır'da geçici bir hükümet kurulduğu ve Resneli Niyazi Bey'in burada 750 gönüllüye silah dağıttığı⁵⁹ ve Selanik'e doğru yola çıktığı haberi alındı. Üsküp, Köprülü, Koçana, Vodena, Gevgeli, Yanya, Serez ve Erzurum'dan askerler Selanik'teki komiteye sadakatini sunmuş ve yarısı rediflerden müteşekkil 10 tabur, yerel yetkililerin çağrısı üzerine Selanik'e ulaşmıştı. Komitenin çağrısına icabet etmekte biraz gönülsüz davranan 2 demiryolu bölüğü nakliye hizmetini arttırmaya zorlandı. 16-17 Nisan'da iki tabur, garnizon mensuplarının çoğunun görevden alındığı Çatalca'ya ulaştı ve 17 Nisan akşamı Hadımköy'e konuşlandı. 18 Nisan sabahı Yıldız'da ağırılanan Çatalca garnizonunun görevden alınan kısmı, Çatalca'ya dönmek istediye de dönüşleri, şehirdeki yoldaşları tarafından engellendi. Ferik Pertev Paşa'nın Yeşilköy istikametine ilerleyeceği beklenmekteydi. Meşhur Bulgar komiteci çete liderlerinden Yane Sandanski ve Todor Panitsa, maiyetlerinde 1.200 kadar askerle birlikte Hadımköy'e ulaştı.⁶⁰ Payitaht'ta tedirginlik hâkim olmakla birlikte herhangi bir kargaşa yoktu. Pertev Paşa'nın muhafız birliği Bakırköy garnizonunda mutat bir biçimde askerî tâlime devam etmekteydi.

17 Nisan akşamı öncü birliklerin ana kuvveti surlardan yalnızca 15 km uzaklıktaki Ispartakule'deydi. Gece boyunca Edirne'den asker yüklü 4 tren gelmişti. Edirne'den Ispartakule'ye ulaşan bir taburun ortalama kuvveti 680 astsubay ve er; 8 sahra subayı, 50 subay şeklindeydi. İstanbul'a gelen birliklerde bu kadar çok subay olmasının nedeni, ikinci bir 31 Mart yaşanmasından çekinilmesiydi. Gün boyunca İstanbul'dan Hadımköy'e birkaç mebus da gelmiş ancak hoş karşılanmamışlardı. Hatat bazı softalar ciddi şekilde tartaklandı ve mahkûm edildi. Erkân-ı Harbiye-

teklif eden yazılar yayımlanıyordu. Medreseliler 31 Mart Vakası'nda Avcı taburlarından sonra en etkin rol oynayan ikinci kalabalık zümreyi oluşturmaktaydı. Birinci, "31 Mart Vak'asının Bir Yorumu," 343, 349.

⁵⁸ TNA, FO 195-2323, Nr. 26, 25 Nisan 1909. 31 Mart Vakası esnasında sivil ve asker olmak üzere İstanbul'da yaklaşık 100'e yakın kişi katledilmişti. Bkz. Birinci, "31 Mart Vak'asının Bir Yorumu," 348.

⁵⁹ Resneli Niyazi Bey'in Manastır'da silah dağıttığı 750 gönüllüden biri, Manastır Milli/Gönüllü Taburu'nda görevli bir subaydı. İsmi tespit edilemeyen meçhul subay Hareket Ordusu ile birlikte 17 Nisan'dan Manastır'da başlayıp 24 Nisan'da İstanbul'da biten 7 günlük yolcuğunu günlüğüne kaydetmişti. Bahsi geçen subayın günlüğünün tercümesi ve Manastır Milli Taburu'nun 7 günlük macerasının ayrıntıları için bkz. Ferdi Ertekin, "31 Mart Vakası Sonrası Hareket Ordusu'yla İstanbul'u Kuşatan Manastır Milli Taburu'nda Görevli Bir Subayın Günlüğü," *Harp Tarihi Dergisi* 6 (Aralık 2022): 65-94.

⁶⁰ Mehmet Ali Kaharaman'a göre Hareket Ordusu'nu oluşturan askerler, olacıklardan habersiz İstanbul'da sultanı muhafaza etme gayesiyle toplanmıştı. Kendileri ile beraber merkeze sevk edilen Balkanlar'daki pek çok ayrılıkçı gayrimüslim çete lideri ve eşkıyalar ile aynı amaca hizmet ettiklerinden habersizlerdi. Bkz. Karaman, *Belgeler, Bulgular ve İlişkilerle 31 Mart'ın Şifreleri*, 174. Ataşe raporunda Hareket Ordusu ile İstanbul'a gelen sadece iki Bulgar çete liderinin adı anılmakta, onların maiyetinde gelen diğerlerinin adı anılmamaktadır.

i Umumiye Reisi Ahmed İzzet Paşa⁶¹'nin görüşme talebi ise reddedildi. Makedonya ve Trakya'daki tüfekler Müslüman ve Hıristiyan gönüllüler arasında taksim edildi ve başıbozuk kelimesi yeniden işitilir oldu. Sadrazam Tefvik Paşa, ülkeyi sükûnete kavuşturmak umuduyla Anayasa'nın güvende olduğunu, ancak kapıda bekleyen fesadın hemen uzlaşmaya varılamayacak kadar büyük olduğunu, 31 Mart'ta ulema ve askerler tarafından yapılan ihtilalin, 1908 Temmuz'unda subaylar tarafından başlatılan devrimden farklı olduğunu ve özellikle askerler güçlerinin farkına vardıkları için her ne pahasına olursa olsun disiplini yeniden tesis etmenin zaruri olduğunu açıkladı. Ataşenin belirttiğine göre, iletişim çoğu zaman kesintiye uğradığı için konsoloslardan ya çok az haber alınabiliyor ya da hiç haber alınamıyordu. Ancak en azından III. Ordu bölgesindeki hissiyatın ortak ve derin olduğu açıktı. Bunun nedeni ise isyanın kaynağı konusunda hiçbir şüphenin bulunmamasıydı. Ataşeye bakılırsa 31 Mart isyanından büyük ölçüde Sultan II. Abdülhamid sorumluydu ve Sultan'ı tahttan indirme ve katletme niyeti açıkça ifade edilmekteydi.⁶²

Bu kısımda ataşenin istihbarat kaynakları ile iletişiminin kesilmiş olduğunu belirtmesi önemlidir. Zira III. Ordu'nun Sultan'ı tahtan indirme ve akabinde katletme niyetine dair ifadeler ataşenin yorumuna dayanmaktadır. Ancak bu denli hayati öneme sahip bir konuda elinde konsolos raporları olmadığı halde III. Ordu'nun Sultan'ı öldürmek niyetiyle İstanbul'a yürütmekte olduğunun sefire rapor edilmesi biraz tuhaf görünmektedir. Bu yorum, İngilizlerin, İttihat ve Terakki aleyhinde bir tutum sergilediğini gösteren kanıtlardan biri olarak kabul edilmelidir.

Ataşeye göre İstanbul garnizonu 'pişmanlık alametleri göstermekte olduğundan' ve Müslümanın Müslümanı katletmesi caiz olmadığından garnizonda herhangi bir direnişle karşılaşılması beklenmemekteydi. 19 Nisan öğle vakti Yeşilköy, Selanik Jandarma Taburu tarafından işgal edildi.⁶³ Böylelikle adeta kaderin tuhaf bir cilvesi olarak Sultan II. Abdülhamid'in en çok korktuğu senaryo başına geldi ve 1878'de Rus ordusu tarafından işgal edilen Yeşilköy'e 19 Nisan 1909'da bu kez Sultan'ın kendi askerleri karargâh kurdu.

Surtees, derhal olay yerine intikal ederek birliklerin arasında karışmış ve Küçükçekmece'de bulunan Muhtar Bey ile Payitaht'tan sivil kıyafetleriyle buraya firar etmiş 2. Fırka Kumay Başkanı Remzi beylerden İstanbul'da kardeşkanı dökülmesini beklemediklerini ancak hainlerin ağır bir biçimde cezalandırılacaklarının kesin olduğunu öğrenmişti. Bahsi geçen bu subaylar aynı zamanda Sultan'ın eylemlerini de şiddetli bir şekilde tenkit etmişlerdi. 19 Nisan akşamı, Dedeagaç'tan harekâtı yöneten III. Ordu Kumandanı Birinci Ferik Hüseyin Hüsnü Paşa imzalı beyannameler telgrafla sefaretlere gönderildi. Sefaretlere ulaşan bu beyannamede, telaşa gerek olmadığı; yabancı sefaretlerin can ve mal güvenliği ile alakalı bütün tedbirlerin alınmış olduğu bildirilmekteydi.⁶⁴ Ataşe bu beyannameleri Fransızcaya tercüme edip rapora eklemişti. Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti ve İstanbul sâkinleri adına Birinci Ferik Hüseyin Hüsnü Paşa imzalı iki beyanname de Rumi 6 Nisan 1325 (19 Nisan 1909) tarihliydi. Hareket Ordusu'ndan Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ne gönderilen beyanname şöyleydi:

⁶¹ Ahmed İzzet Paşa, Ağustos 1908-Ocak 1914 yılları arasında Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisliği görevini yürütmüştür. Bkz. Kuneralp, *Son Dönem Osmanlı Erkân ve Ricâli*, 15.

⁶² TNA, FO 195-2323, Nr. 26, 25 Nisan 1909.

⁶³ TNA, FO 195-2323, Nr. 26, 25 Nisan 1909.

⁶⁴ TNA, FO 195-2323, Nr. 26, 25 Nisan 1909.

“33 yıllık uzun ve acılı bir istibdat rejimin ardından tüm Osmanlı milletinin vatanperver gayretleri sayesinde anayasal rejim yeniden tesis edildi. Müstebit rejimin melun yandaşları bir dizi katakulli, hile ve İslam hukukunun tatbikini talep etme kisvesi altında Kanun-ı Esasi’yi yeniden canı ellere teslim etmek amacıyla, esasen şeriata aykırı kanlı bir askerî isyanı kışkırttı.

İmparatorluk muhafız birliklerine, donanmaya ve topçuya bağlı askerler, sırf şahsi menfaatlerini teminat altına almak isteyen bir avuç korkağın hain ve şeytani tavsiyelerine kanarak Payitaht’ı ve Meclis-i Mebusan’ı kana buladılar ve milletin pirüpak çehresine arınması güç bir leke sürdüler. Altı yüzyıl boyunca itaat ve teslimiyetiyle, şeref ve haysiyetiyle tanınmış Osmanlı ordusunun alınına bu kara lekeyi sürdüler. Neticede II. ve III. ordulara mensup Osmanlı kuvvetleri, bu lekeyi mümkün olan en kısa sürede temizlemek amacıyla Küçükçekmece ve Yeşilköy’e geldi. Bu kuvvetler, her açıdan İslam hukukuna uygun olan Kanun-ı Esasi’yi her nevi saldırı ve tecavüzdten korumak; bu amaçla etkin tedbirler alarak Payitaht’ta nizam ve emniyeti yeniden tesis etmek; 31 Mart’ı Osmanlı milleti için en acı günlerden biri haline getiren ve sadece şahsi menfaatlerini düşünen hafiyeler ve korkaklara uygulanacak ibretlik cezaları tayin etmekle görevlidirler. Neticede, bu planın tatbiki esnasında tüm hürriyetlerini muhafaza etmek ve Osmanlı ordusunu ıslah etmek amacıyla, bahsi geçen askerî kuvvetler, İstanbul’daki silah arkadaşlarından aşağıdaki hususları talep etmektedirler:

1- İstanbul’daki tüm asker ve ast subaylar, 31 Mart tarihine kadar görevde bulunan subayların görevlerine iade edilmelerine hiçbir engel olmadığından, bir gün içinde, Şeyhülislam, Fetva Emini, Ders Vekili önünde ve komutanlarının huzurunda, mukaddes Kur’an-ı Kerim’e el basarak görevlerine iade edilen bu subayların emirlerine harfiyen itaat edeceklerine, ayrıca politikaya karışmayacaklarına ve sadece mukaddes askerlik vazifeleriyle ilgileneceklerine dair ant içeceklerdir.

2- Payitahttaki birlikler şeriata tatbik etmek bahanesiyle ülkeyi tehlikeye atan alçaklara karşı Hareket Ordusu tarafından alınacak tedbirlere hiçbir şekilde engel olmamalı, bilakis Hareket Ordusu birliklerine ve subaylarına kardeşleri gibi muamele etmeleri ve kendilerini aldatan hafiyeler ve korkakları yetkililere bildirmelidirler. Bu iki talebimiz İstanbul’da bulunan silah arkadaşlarımız tarafından müspet karşılandığı ve bu taleplere mutlak ve samimi bir itaat gösterildiği takdirde, hiçbir şekilde rahatsız edilmeyeceklerini onlara sade bir dille anlatmanız ve itaatlerinin derecesini bize bildirmeniz rica olunur.”⁶⁵

Ataşe raporları arasında Fransızca tercümesi bulunan Hareket Ordusu Kumandanlığı’ndan İstanbul sakinlerine hitaben kaleme alınan 19 Nisan 1909 tarihli 9 maddelik beyanname Sadi Borak tarafından orijinal dilinde yayımlanmıştır.⁶⁶

“1- Millet, senelerden beri icra-yı mezalim eden kuvve-i istibdadı parçalayarak Hükümet-i Meşrua-i Meşrutiyeti tesis etti. Bu kansız inkılab-ı mesuttan mutazarrır olan edâni, gayrimeşru bir surette temin-i menfaatlerine hâdim hal-i sabıkın iadesi için bin türlü hiyel ve desais ve denaete

⁶⁵ TNA, FO 195-2323, Nr. 26, 25 Nisan 1909.

⁶⁶ Sadi Borak’a göre sadece harekâtın planlarının hazırlanmasında değil aynı zamanda bahsi geçen beyannamelerin hazırlanmasında da Mustafa Kemal (Atatürk)’in imzası vardı. Bu beyanname her ne kadar Hüseyin Hüsnü imzası taşısa da Atatürk’ün tamim, telgraf ve beyannameleri arasında yer almayan bu metin, Mustafa Kemal tarafından hazırlanmıştı. Borak, “31 Mart Vakasının Çıkışı Nedenleri Üzerine...,” 365.

müracaat ederek Hükümet-i Meşrua-i Meşrutamızı rahnedar etmek istedi. Ve bütün Âlem-i İslamiyet'in tel'in ettiği İstanbul faciasının hudusuna sebebiyet vererek masum kanlar döktü.”

2- Millet, hayat ve istikbalinin kâfil-i yegânesi olan meşrutiyetin rahnedar edilmek ve ahkâm-ı şer'îye ve saadet ve selamet-i umumiyet-i milliyemizi zâmin olan Kanun-i Esasîyemizin ayaklar altına alınmak istendiğini gördü ve bu harekât-ı denatkâranenin müsebbib-i aslilerini tedip etmek lüzumunu takdir ederek heyet-i umumiyesiyle İstanbul üzerine yürümeye karar verdi. İlk kuvve-i icraiye olmak üzere işte bizi, İstanbul surları karşısında gördüğünüz bu Hareket Ordusu'nu buraya gönderdi.

3- Hareket Ordusu'nun maksat ve vazifesi Hükümet-i Meşrua-i Meşrutamızı hiçbir kuvvetin sarsmayacağı surette ve sırf kuvve-i şerait-i garra ile müeyyit bulunan Kanun-i Esasinin fevkında hiçbir kanun, hiçbir kuvvet olmadığını ve olamayacağını isbat eylemek ve Meşrutiyet-i meşruamızın istikrarından memnun olmayan vatan ve millet hainlerine son ve kat'î bir ders-i intibah vermektir.

4- Mazlum ahali ve bîtaraf efrat tamamiyle himaye edilecektir. Ancak, muharrikler, müfsitler ve müşarikler behemehal layık oldukları tedibat-ı kanuniyeden kurtulamayacaklardır.

5- Heyet-i fazıla-i ilmiye, sertac-ı ihtiram ve ibtihadımızdır. Fakat mel'anet ve temin-i menfaat-i âdiye ve şahsiye maksadiyle yalandan kisve-i ilmiyeye bürünerek din-i şerif-i Muhammedi'yi istihfaftan çekinmeyerek teşmil-i menfaate kalkışan birtakım hafiyeler, menfaatperestler elbette mukteza-yı şer-i kanuna göre muamele görmekten halas edilemeyeceklerdir.

6- Millet mebuslarının ve muhterem mebusların şayan-ı itimat görüp ihtihap ettikleri heyet-i vükelanın hayatları ve Kanun-i Esasi'nin kendilerine bahşeylediği hukuk ve nüfuz ve salahiyetleri tamamiyle ve kemaliyle temin, sükûn ve sürur-ı umumi, katiyen istihsal edilecektir.

7- Selamet-i vatan ve saadet-i milliyemizin istilzam eylediği bu icraat-ı askeriyemiz esnasında memleketin inzibat-ı dahilî ve sükûnet-i tammesini ve cümlenin muhafaza-ı hayat ve malını temin için her türlü tedabirin ittihazına tevessül edilmiştir.

8- Muhterem süfera (sefirler) ve bilcümle misafirin-i ecnebiyenin bî-huzur olmalarına meydan verilmeyecektir.

9- İstanbul vaka-i faciasında kanları dökülen şühedanın ervah-ı muazzezesi karşısında hesap vermeye, havf ve dehşete düşmeye mahkûm olanlar, ancak bu facia-i hûnâlûdun (kanlı facia) failleri, muharrik ve müşarikleridir. Bu hakikati herkes bilmeli ve telaş ve heyecana kapılmayıp müsterih olmalıdırlar.”⁶⁷

Oldukça sert bir dille kaleme alınan bu beyannameler, Reval görüşmeleri, Kolağası Niyazi Bey'in dağa çıkışı, II. Meşrutiyet'in ilânı ve 31 Mart Vakası sonucunda imparatorluğun içine düşmüş olduğu mektepli-alaylı, İslamcı-Osmanlı karşıtlığının Nisan 1909'da hangi boyutlara ulaştığını göstermesi açısından son derece önemlidir. Zira Hareket Ordusu bu beyannamelerde İstanbul'u kuşatma amacının sadece 31 Mart Vakası'nı örgütleyenleri ve destekleyenleri cezalandırmak ve anayasal idareyi yeniden tesis etmek olduğunu açıkça ifade etmektedir. Hüseyin

⁶⁷ Borak, “31 Mart Vakasının Çıkış Nedenleri Üzerine...”, 370-371; TNA, FO 195-2323, Nr. 26, 25 Nisan 1909.

Hüsnü Paşa, bu vakaya karışmayan tarafsızlara can ve mal emniyeti başta olmak üzere anayasal hak ve hürriyetlerinin mahfuz olduğunu hatırlatmaktaydı.⁶⁸

20 Nisan'da İstanbul surlarına dayanmış olan Hareket Ordusu'nun, Yeşilköy ile Küçükçekmece arasında 700 askeri, Ispartakule'de 3 taburu (2.000 asker) ve Çatalca'da 10 taburu (8.000 asker) ile 6 adet seri ateşli Krupp sahra topu mevcuttu. Çatalca Garnizonu, İstanbul'da görevlerinden alınmayan bu kuvvetle birleşmişti. Ayrıca asker ve mühimmat yüklü 11 tren⁶⁹ Çatalca'ya doğru hareket etmişti. Bu trenlerin gelmesiyle birlikte ordunun 18.000 kişiye ulaşması beklenmekteydi. Ataşeye göre Hareket Ordusu birliklerinin kılığı askerden ziyade işçiyi andırmaktaydı. Hepsinde mavzer tüfekleri, uzun süngüler, 200 mermi, parka, palaska, matara ve çanta mevcuttu. Ayrıca birçoğu tabanca taşıyordu. Destek hizmetleri gayet iyiydi. Birçok subay, er gibi giyinmiş ve herhangi bir sokak çatışmasının vuku bulması halinde subay oldukları belli olmasın diye jandarma tüfekleriyle teçhiz olunmuştu.

Hareket Ordusu'nun disiplini mükemmel görünmekteydi ve satın alınan her şeyin parası vaktinde ödenmekteydi. Surtees'e göre manevra bölgesinde bir İngiliz taşra kasabasını andıran Yeşilköy, tamamen huzur ve güven içindeydi. Hareket Ordusu ile Payitaht'tan gelebilecek sefirler arasındaki teması engellemeye özellikle ihtimam gösterilmekteydi. Ataşe, cebinde "basılı broşür veya genelge" bulunan bir Harbiyeli subayın tutuklanmasına bizzat şahitlik etmişti. Ayrıca Hadımköy'de meşrutiyet karşıtı vaaz veren iki vaiz vurulmuştu. Hareket Ordusu'nun planının 40.000 asker toplanıncaya kadar hareket etmemek ve bu askerlerle Yıldız'ı kuzeyden kuşatarak Beyoğlu (Pera) ve Galata'yı Yıldız ve Suriçi'nden ayırmak olduğu bir beyanname ile duyuruldu. Hocaların ve astsubayların önemli bir kısmı beyannameyi okuduktan sonra Boğaz'ı geçerek trenle Anadolu'ya firar etti ve askeri mektep talebeleri II. ve III. orduya sempati duyduklarını bildirdi.⁷⁰ Rami Çiftliği ve Davut Paşa kışlalarındaki süvariler de yaklaşan orduya yakınlıklarını izhar etti, ancak Hassa Ordusu'nun 2. Fırkası kararlı bir biçimde Sultan'a sadık kalmayı yeğleyerek Yıldız'da mutat talimlerine devam etmekteydi.

Bakırköy'de 16 molla tutuklandı ve askerlerin bulunduğu bir meydana kırbaçlandı. Mollaların üçü boğazlandı ve diğerleri yaşananları anlatmaları için İstanbul'a geri gönderildi. Bu arada 17. Nişancı Taburu, Zeytinburnu'ndaki Barut Fabrikası'nı ele geçirdi.

⁶⁸ Ataşe belgelerinde dikkat çeken bir husus, beyannamelerin Fransızca tercümelerinde İstanbul'a yürüyen ordu "l'armée d'opération" (Harekât Ordusu) olarak anılmaktayken İngilizce metinde bu orduya hangi ismin verileceğinin bir türlü tespit edilememesidir. İngilizce metinlerde bu ordu "liberation army, occupation army, investment troops, Mahmud Şevket Pasha's troops" şeklinde anılmaktadır. Bkz. Ertekin, "31 Mart Vakası Sonrası Hareket Ordusu'yla İstanbul'u Kuşatan Manastır Milli Taburu'nda Görevli Bir Subayın Günlüğü," 75. Esasında bu orduya Hareket Ordusu adını veren Kıdemli Yüzbaşı Mustafa Kemal (Atatürk)'ti. Mustafa Kemal, bu orduya sadece adını vermekle kalmamış, harekâtın bütün ayrıntılarını da kendisi tasarlamıştı. Fakat Mustafa Kemal Bey, harekâtın başlayacağı esnada hastalanmış olduğundan yerini daha yüksek rütbeli subaylara, Binbaşı Enver Bey'e bırakmak zorunda kalmıştı. Güresin, *31 Mart İsyani*, 65; Kemal Atatürk, *Nutuk*, II (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1969), 739; Borak, "31 Mart Vakasının Çıkış Nedenleri Üzerine...", 362-363.

⁶⁹ Bu olay esnasında İstanbul'da bir tren istasyonunda bulunan İngiliz Arkeolog Ramsay'in gözlemlerine göre "istasyondaki askerlerin dışı vurduğu ortak bir duygu vardı. Bu kez işi yarım bırakmayacaklardı: 'Baba Hamid'in işi bitti' diyorlardı." Bkz. Ramsay, *İsyan Günlerinde İstanbul*, 81-82.

⁷⁰ Hareket Ordusu İstanbul surlarına dayanmışken ve beyanname sonrası şehirden firarlar yaşanmaktayken 20 Nisan 1909 tarihli Volkan Gazetesi'nde *Asâkire Hitap* başlığı altında İstanbul'daki neferâtın ulû'l-emre itaatinin farz olduğu vurgulanmakta ve askerlik ocağında katiyen serkeşlik edilmemesi tavsiyesinde bulunulmaktaydı. Gazetedeki askere hitap bölümü, "yaşasın şeriat-ı garrâ yaşasın askerler" sloganıyla sona ermekteydi. Bkz. Derviş Vahdeti, *Volkan Gazetesi 1908-1909*, 537-538.

21 Nisan'da Birinci Ferik Mahmud Şevket Paşa, üç komutanlıktan müteşekkil Hareket Ordusu'nun başkomutanlığını devralmak üzere Selanik'ten ayrıldı. Mahmud Şevket Paşa, önceleri çoğunda moral bozukluğu ve pişmanlık alametleri gözlemlenen Hassa Ordusu'nun 1. Fırkası, topçu birlikleri ve halk üzerinde müspet bir tesir uyandıran Hüseyin Hüsnü Paşa imzalı beyannamede tayin edilen çizgide ilerleme niyetinde olduğunu ilan etti. Bunun üzerine müfrezeler halinde birçok kişi, Bakırköy'den, Galata ve Metris Çiftliği üzerinden Kâğıthane'ye kadar uzanan bölgede askeri devriyeler tarafından korunan Mahmut Şevket'in Ordusu'na teslim oldu.⁷¹

22 Nisan'da Mahmut Şevket Paşa, Selanik'ten İstanbul'a gelip komutayı devraldı.⁷² Aynı gün bir yandan Payitaht ile Mahmud Şevket Paşa arasında müzakereler başlatılırken öte yandan şehrin etrafındaki askerî şerit de giderek daraltılmaktaydı. Mahmud Şevket Paşa'nın emrindeki kuvvet - 12.000'i III. Ordu'dan ve topçuların çoğu II. Ordu'dan olmak üzere- gönüllülerle birlikte yaklaşık 20.000 kişiyi bulmaktaydı. II. Ordu birlikleri arasında 2 adet 15 cm'lik obüs ve 12 adet seri ateşli sahra bataryası ve en az 2 dağ bataryası mevcuttu. Bu arada Hareket Ordusu'nun sol kanadı da ilerlemeye devam etmekteydi. Albay Surtees'e göre basında çıkan yazılara ve anayasaya coşku gösterilerine rağmen II. ve III. orduların tümüyle İttihat ve Terakki Komitesi'nin kontrolünde olduğu söylenemezdi. Üstelik Sultan II. Abdülhamid tahtan indirilebilecek gibi görünmemekteydi. Mahmud Şevket Paşa 21 Nisan akşamı Yeşilköy'e ulaşmış, Mahmud Muhtar Paşa ile (Resneli) Niyazi ve Enver beyler, Mahmud Şevket Paşa'nın karargâhında buluşmuşlardı. İstanbul'dan firar eden vekiller, Yeşilköy'deki Yat Kulübü'nde oturumlar düzenlemekteyse de ne burada ne de İstanbul'da yeter çoğunluk sağlanabildiği için müzakereler sonuçsuz kalmıştı. IV. Ordu, II. ve III. ordularla işbirliği yapmayı teklif etmişse de bu teklif nazikçe reddedildi. IV. Ordu'dan tek istenen İstanbul'a para gönderilmemesine azami dikkat gösterilmesiydi. Ataşeye göre bu ve bunun gibi meselelerde Harbiye Nazırı'nın yetki ve otoritesi tamamen göz ardı edildi. Eskişehir, Selanik'ten İzmir üzerinden gönderilen ve sayıları 1.200 civarındaki III. Ordu birlikleri tarafından işgal edildi. Amaç, bu önemli demiryolu kavşağının irticacılar tarafından kullanılmasını önlemek ve gerekli görüldüğü takdire buradan Üsküdar'daki birliklere karşı operasyon düzenleyebilmektir. Sonunda donanma da Mahmud Şevket Paşa'nın emirlerine boyun eğmiş ve Yeşilköy'e doğru yelken açmıştı.

23 Nisan'da muhasara hattında herhangi bir değişiklik gözlenmemişti. Ordunun kuvveti yaklaşık 21.000 kişiye ulaşmıştı. Lakin gerekli olduğu düşünülen rakama ulaşılabilmesi için 4 tren ile yaklaşık 3.000 askerin daha nakli beklenmekteydi. Kâğıthane ve Maslak yakınlarındaki vadilere yığılmış olan birliklerin çoğu, 24 Nisan'da erken bir saatte yapılması kararlaştırılan işgali bekleyerek tüm gün dinlendi. Surtees'e göre, Harbiye Nazırı ve I. Ordu Kumandanı'nın Mahmud Şevket Paşa ile iyi ilişkiler içinde olması, kuşatanlar ile kuşatılanlara büyük miktarda erzak ve çadır temin edilmesi son derece dikkat çekici bir husustu.⁷³

2.1. İstanbul Suriçi'nin Ele Geçirilmesi (23-25 Nisan)

23 Nisan 1909 sabahı Hareket Ordusu'nun merkez karargâhı Büyük Halkalı'daki Ziraat Mektebi'ydi. Sağ kanat, Marmara kıyısından Ayamama Deresi'nin doğusuna doğru uzanan karakollardan müteşekkildi. Merkez ordu, Yarım Burgaz ve Kavasköy'deki ileri karakollar

⁷¹ TNA, FO 195-2323, Nr. 26, 25 Nisan 1909.

⁷² Güresin, *31 Mart İsyanı*, 65.

⁷³ TNA, FO 195-2323, Nr. 26, 25 Nisan 1909.

vasıtasıyla Rami Çiftliği (Eyüp) ve Davutpaşa kışlalarını gözetlemekteydi. Sol kanat, Alibeyköy'ün yukarıdaki tepelerin üzerindeki karakollar ile Silaharağa'nın batısı ve Kâğıthane'nin kuzeyinde konuşlandı. Hareket Ordusu'nun toplamda, 28 tabur, 10 batarya, 2 makineli tüfek bölüğü, 10 süvari bölüğü ve 2 redif taburu mevcuttu.⁷⁴

23 Nisan'daki Cuma Selamlığı merasimi mutlak bir biçimde gerçekleştirildi. Aslında Nazım ve Mahmud Şevket paşaların dürüst çalışmaları sayesinde sadrazam ve Hareket Ordusu arasında Sultan II. Abdülhamid'in tahtta kalması, seferberlik ilân edilmesi, isyanın elebaşlarının cezalandırılması ve garnizonun değiştirilmesi hususlarında bir uzlaşmaya varılmış gibi görünmekteydi. Ancak 23 Nisan 1909 öğleden sonra istenmeyen olaylar baş gösterdi. Büyük bir süvari müfrezesi Selamlık'taki merasime katılmak üzere her zamanki gibi Davutpaşa Kışlası'ndan Yıldız Sarayı'na doğru yola çıktıysa da kışlalarına dönerken Hareket Ordusu piyadeleri tarafından önleri kesildi ve kışlalarına girmelerine müsaade edilmedi. Süvariler ilerlemekte ısrar edince kısa süren bir çatışma yaşandı. Hafif bir direnişin ardından 23 Nisan öğleden sonra Hareket Ordusu piyadeleri Davutpaşa'daki süvari kışlasını ele geçirdi. Bunun üzerine Suriçi istikametine dönen süvariler askerî karakollardaki yoldaşlarına Hareket Ordusu askerlerini kastederek 'düşman'ın kışlalarını ele geçirdiğini bildirdi ve onları müdafaaya destek olmaya çağırdı. İstanbul'a akşam karanlığı çöktüğünde Suriçi ve Beyoğlu'ndaki tüm kışlalar direnmeye karar verdi.⁷⁵

Saat 22.00'de merkezdeki birlikler (6 tabur, 2 batarya ve 1 süvari alayı) Kâğıthane Deresi'ne inmeye başladı. Kâğıthane'nin kuzeyinde ve Maslak civarında bulunan birliklerse Zincirlikuyu'da toplanma emri aldı. Hareket Ordusu'nun genel ilerleyişi 24 Nisan sabah 03.50 civarında başladı. İlerleyiş, Yıldız'a doğru yürüyen en zayıf kol da dâhil olmak üzere dört ana koldan icra edildi.⁷⁶

Sağ kanattaki 1. Kol, Bakırköy'den kıyı boyunca ilerleyerek Yedikule'den Suriçi'ne girdi ve Avret Pazarı üzerinden Ayasofya ve Topkapı Sarayı'nı geçti. Bu kol, Bâbüali'ye varıncaya kadar hiç bir direnişle karşılaşmadı.⁷⁷

⁷⁴ TNA, FO 195-2323, Nr. 29, 29 Nisan 1909.

⁷⁵ TNA, FO 195-2323, Nr. 26, 25 Nisan 1909. Esasında Hareket Ordusu Büyük Halkalı karargâhında 21 Nisan 1909'da Birinci Ferik Hüseyin Hüsnü Paşa'dan Mustafa Kemal Bey'e verilen sözlü emre göre Davutpaşa Kışlası'nın işgal emri daha 21/22 Nisan 1909'da verilmişti. Bkz. *Atatürk'ün Not Defterleri I: Hareket Ordusu Kurmay Yüzbaşı Mustafa Kemal'in Not Defteri ile Hareket Ordusu Karargâhı Kayıt Defteri* (Ankara: Genelkurmay Basım Evi, 2004), 39-40. Fakat taraflar arasında devam eden müzakereler bu işgalin 24 Nisan'da vuku bulmasına neden olmuştu.

⁷⁶ Ataşe Surtees ise raporunda işgalin 4 koldan yapıldığını belirtmektedir. Zekeriya Türkmen de aynı şekilde Hareket Ordusu'nun dört koldan İstanbul'a girdiğini belirtmektedir: "Beyazıt'ta Harbiye Nezareti binası ele geçirildi. Taksim ve Taşkışla'da çıkan çatışmalardan sonra Beyoğlu bölgesi de kontrol altına alındı. Kuşatılan Yıldız Sarayı karşı koymaksızın 24 Nisan'da teslim oldu." Zekeriya Türkmen, "Hareket Ordusu", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XVI (İstanbul 1997), s. 126. *Atatürk'ün Not Defterleri*'ne bakılırsa, Hareket Ordusu'na verilen emirlerde 5 kol ismi anılmaktadır: 1- Köprü Kolu, 2- Gülhane Kolu, 3- Topkapı Kolu, 4- Harbiye Nezareti Kolu ve 5- Fatih ve Langa Kolu. Bkz. *Atatürk'ün Not Defterleri I*, 255.

⁷⁷ 24 Nisan tarihli emre göre "Gülhane Kolu saat 7:30'da Bakırköy'den hareketle Yedikule-Aksaray yolu üzerinden Topkapı Sarayı üzerine gidecek ve Gülhane koluna mensup batarya, 15. Süvari Alayı'nın mürettep bölüğünden 20 atlı eşliğinde gece saat 8'de Bakırköy'den hareketle Yedikule ve Aksaray yoluyla Topkapı Sarayı'na gidecektir. Gülhane kolu kendi kumandanının tensibi veçhile Gülhane ve Topkapı Sarayı'nı işgal ve muhafaza edecektir." Bkz. *Atatürk'ün Not Defterleri I*, 255.

2. kol Davudpaşa Kışlası'nda ikiye ayrılarak (Fatih Kolu ve Langa Kolu⁷⁸) sırasıyla Topkapısı ve Edirne Kapısı'ndan Suriçi'ne girdi ve Şehzade Camii ile Fatih Sultan Mehmet Camii'ni geçerek Seraskerat'ta birleşti.

3. ve en önemli kol, Şişli Karakolu ve Pangaltı Askeri Mektebi üzerinden Taşkışla ve Taksim Kışlası'na doğru ilerledi. 2 Tabur'a Kurtuluş tarafından inerek Taksim Kışlası'na yaklaşmaları ve Kasımpaşa'yı gözlemlemeleri emredildi. Sadece 2 tabur ve 2 bölükten müteşekkil dördüncü kol, en az 5.000 kişi olduğu bilinen Yıldız garnizonuna karşı müdafaa pozisyonu almak üzere Balmumcu Çiftliği yakınlarına doğru hareket etti.

2 ve 4. kollar işgal edilen bölgelerde denetimin tesisi amacıyla özel olarak görevlendirildi. 3. kol, müdafaa hattı olan Maçka ve Taşkışla üzerinden Taksim'e uzanan isyancıların merkezine doğru ilerledi. 4 müfrezeye ayrılmış olan bu kol, önceleri Bükreş'te askerî ataşelik yapmış Mirliva Şevket (Turgut) Paşa tarafından komuta edilmekteydi.

Hareket Ordusu'nun 1 numaralı kolu Berlin Askeri Ataşesi Enver Bey komutasındaydı. Bu kol 2 dağ bataryası, 2 makineli tüfek bölüğü, 18. Nişancı Taburu ve Serez'deki redif taburu ile II/36 ve I/20 numaraları birliklerden müteşekkil idi. Alman Sefareti için tehlike yaratabilecek bir istikametten Taşkışla'ya doğru hareket eden bu müfreze hiç sahra topu bulunmamaktaydı.

Maçka'daki Silah Deposu'na doğru hareket eden 2 numaralı müfreze de Enver Bey'in komutasındaydı ve bu kol, Köprülü Redif Fırkası, 2. tabur ve 1 seri ateşli sahra topu bataryasından müteşekkil idi. 3 numaralı müfreze Binbaşı Muhtar Bey komutasında, I/24, IV/II, 7. Süvari Alayı'nın 1 bölüğü ile 1 makineli tüfek bölüğünden müteşekkil olup görevi Taksim Kışlası ve civarını işgal etmekte.

Binbaşı Ali Hikmet Bey komutasındaki 4. müfreze ise VI. Nişancı Taburu, Kavala Redif Taburu, 7. Süvari Alayı'nın 3 bölüğü ile 2 seri ateşli sahra bataryası ve 1. Süvari Alayı'ndan müteşekkil halde Şişli Karakolu yakınlarına mevzilendi. Eyüp'ün yukarısındaki tepelere konuşlanan küçük bir seyyar kıta, kısa sürede Kâğıthane Kışlası'nı teslim olmaya zorladı ve Çatalca hattının son garnizonunu da ele geçirdi.

Mirliva Şevket Turgut Paşa, şafakta Beyoğlu'nu işgal emri aldı ve bu emir doğrultusunda sabah saat 4.00'te Şişli Karakolu'nu geçti. Şevket Paşa, Pangaltı'daki Mekteb-i Harbiye'ye vardığında, buradaki harbiye talebelerine, sefirleri ve sefarethaneleri korumak ve muhtelif muhafızlık hizmetlerini yürütmek adına Selanik Jandarması'na eşlik etmeleri emrini verdi. Askeri mektep talebeleri, emirleri yerine getirmek için derhal harekete geçti ve Taksim Kışlası, herhangi bir direnişle karşılaşılmadan geçildi.⁷⁹

⁷⁸ 24 Nisan 1909'da verilen emre göre bu iki kolun Rami Kışlası'ndan hareket edecekleri belirtilmektedir. "Fatih kolu Fatih Karakol ve meydanını işgal edecek Langa kolu oradan Langa'ya inerek, Yenikapı ve Kumkapı cihetlerini tarassut" edecekti. *Atatürk'ün Not Defterleri I*, 255.

⁷⁹ "Askeri mektep talebeleri gönüllü olarak Hareket Ordusu'na katılmış ve sokaklarda düzeni sağlamak, sefaretleri, bankaları ve diğer kamu kurumlarını korumak üzere muhafızlık vazifesini yürütmüşlerdi." W. M. Ramsay, *The Revolution in Constantinople and Turkey: A Diary* (London: Hodder and Stoughton, 1909), 99.

Dört müfreze de birbirini yakından takip etmişti. 4. Müfreze, Şişli dışında durarak, Zincirlikuyu-Maslak hattında keşif yaptı. Yürüyüş boyunca ele geçirilen esirler hakkında emirler çıkarıldı. Mirliya Şevket Turgut Paşa karargâhını Şişli'deki tramvayın yakınına kurdu.

Sabaha karşı saat 04.00'te Zincirlikuyu istikametinden birkaç tüfek atışı duyuldu. Beyoğlu tarafında saat 05.20'ye kadar her şey sakindi. Müfrezeler, Taksim Kışlası ve Taşkışla'ya doğru hareket ettiğinde sırasıyla Pangaltı'daki merasim meydanında ve Taksim Kışlası'nın batısındaki vadi ve yamaçlarda mevzilenmeye başladı.

Galata Sarayı, sabah saat 7.30'da Jandarma ve Pangaltı Harp Okulu talebeleri tarafından işgal edildi. Burada bulunan 100 asker kısa süren bir direnişin ardından tüfeklerini bırakarak teslim oldu. Beyoğlu ve Galata'daki diğer askerî karakollar da benzeri şekilde işgal edildi. Özellikle Karaköy Köprüsü'nün kuzey ucundaki Aziziye Karakolu hafif bir direnişin ardından teslim oldu. Peşisıra tüm sefaretlere, bankalara ve kamu binalarına muhafızlar yerleştirildi. Maçka'daki silah deposu sabah saat 04.30 civarında herhangi bir çatışma olmadan teslim alındı. Enver Bey, buraya derhal bir sahra topu getirterek Taşkışla'ya bakan vadiye konuşlandırdı. Çoğunluğu Selanik Avcı taburlarına mensup ve Anayasa'nın ilânı sırasında Meşrutiyet rejiminin muhafızları olarak sivrilen, fakat 31 Mart Vakası'nın kilit aktörlerinden olan Taşkışla müdafilerinin birçoğu, kışlanın pencerelerinden kaçarak Taksim'deki yoldaşlarına katılmaya çalışırken, Taksim Kışlası'nın Kuzey ucundaki Surp Agop Hastanesi civarındaki Hareket Ordusu birlikleri tarafından ya vurularak yere serildi ya da esir alındı. Maçka Müfrezesi'nden ödünç alınan dört sahra topu sabah saat 06.00'da ateşe hazır hale getirilmiş, Pangaltı ve Maçka istikametlerinden yürütülen iki saatlik bombardımanın ardından Taşkışla teslim alındı. Nişantaşı'ndaki Said Paşa ve Namık Bey Konakları, müdafilerin Hareket Ordusu topçularına açtığı top ateşinden dolayı şiddetli hasar aldı. Beyoğlu-Şişli yolu üzerinde yaklaşık 500 metre boyunca uzanan Taksim Kışlası ise yaklaşık 1.500 asker -topçu ve avcı erleri tarafından işgal edildi.⁸⁰

Taksim Kışlası'nın karşısındaki Topçu Merasim Meydanı'nın güneybatısında İtfaiye Kışlası, güneyinde kavşağa hâkim kilit bir mevkiye Polis Karakolu bulunmaktaydı. Garnizon, yukarıda bahsi geçen, Jandarma ve harp okulu talebelerinin geçişine her nedense müsaade etti ve komutanlarının emriyle kuzey kanadına beyaz bayrak çekildi. Bunun üzerine Kurtuluş Vadisi'nden aşağıya doğru inen bir Hareket Ordusu taburu (IV/II) sabah saat 07.00 civarında kışladakilerin düşmanca bir eylemde bulunmayacağını düşünerek vadinin güney yamacına tırmanmak ve Topçu Merasim Meydanı'na mevzilenmek amacıyla ilerlediği esnada, kışla pencerelerinden açılan tüfek ateşi ile 3 numaralı müfreze Komutanı Muhtar Bey'in de aralarında bulunduğu yaklaşık 20 kişi yere serildi. Bu çatışma Ataşe Surtees'in gözü önünde gerçekleşmişti.

Hareket Ordusu birlikleri bu beklenmedik ateş karşısında sinip ricat etmek zorunda kalınca derhal topçuların işe koşulmasına karar verildi. Şişli yolundaki üç dağ topu ateşe hazır hale getirilip dört sahra topu Tarlabası'na doğru çıkan yamaçlardan çatışma hattına çekildi. Kışladaki müdafiler de bir sahra topunu ateşe hazır hale getirmeye çabalarken bu teşebbüs, neticede ağır kayıplar veren Arnavutların cesur bir süngü hücumuyla bertaraf edildi. Bu esnada müdafiler, civar sokaklarda görülen herkese ateş etmeye devam eden, ahırları ve Polis Karakolu'nu işgal eden avcı ve topçu birliklerini dışarı püskürtmeyi başardı. Çatışmalar esnasında ataşe Surtees'in evine de birkaç mermi

⁸⁰ TNA, FO 195-2323, Nr. 29, 29 Nisan 1909.

isabet etmiş, hatta bir tanesi ataşenin yanında çatışmayı seyretmekte olan Amiral Sir Douglas Austin Gamble⁸¹'yi ıskalamıştı. İngiliz Albay Bonham ve Binbaşı Stephens da bir kapı aralığına sığınarak çatışmadan kıl payı kurtulmuşlardı. Ancak bu avcı erleri tedricen geri püskürtüldü ve dört sahra topu askeri karakolun 25 metre yakınına kadar getirildi. Karakol iki top mermisinden sonra teslim oldu. Diğer iki dağ topu Enver Bey'in emriyle Ermeni Mezarlığı istikametinden kışlayı tekrar topa tuttu. Saat 10:30 civarında kışlayı müdafaa eden birçok asker teslim olmuşsa da 50 kadar asker kışlanın bir köşesinde birkaç saat daha direndikten sonra silah bırakmak zorunda kaldı.

Ataşenin evinin bulunduğu Sıraselviler sokağındaki çatışmalar da oldukça çetin geçti. Çatışmalar esnasında Belçika Sefareti'nin karşısındaki Rum Zapyon Kız Lisesi dâhil çevredeki birçok binanın camı tuzla buz oldu. Bu binaların duvarlarında yoğun ateşin izleri görmek mümkündü. Çatışmalar esnasında sokağa çıkma cesareti gösteren birkaç sivil de ateş altında kaldı. Her iki taraftaki birlikler de son derece cesurca savaşmıştı ve sefaretlere ateş edilmemesine özellikle dikkat edilmişti. Beyoğlu'ndaki harekât son derece iyi planlanmış ve yürütülmüştü.

Öte yandan Hareket Ordusu'nun sağ kanadı Suriçi'ne doğru hızla ilerlemekteydi. Bu kol sabah 04.20'de Edirnekapı'dan şehre girerek Haliç üzerindeki köprüleri işgal etti, merkeze yerleştirilen ve her iki yöne bakan makineli tüfekler aracılığıyla Beyoğlu ve Galata'yı Suriçi'nden başarılı bir şekilde tecrit etti. Sabah 04.30 civarında bu kola bağlı güçlü bir müfreze Karaköy Köprüsü'nü geçerek Tophane'ye yaklaştı. Tophane'deki birlikler teslim olmaya yanaşmayıp ateş açınca buraya bir top getirildi. Birkaç top atışından sonra buradaki kışla teslim oldu, müdafilerin bir kısmı olay yerinde vuruldu.

Topkapı'dan Suriçi'ne giren kol, Fatih Camii'nin önünü işgal eden silahlı softalardan müteşekkil kalabalık bir grup tarafından engellenince 'teslim ol' uyarısına kulak asmayan yaklaşık 150 kişiyi vurdu ve birçoğunu derdest etti. Teslim ol çağrısına uyanlar ise esir olarak Seraskerat'a gönderildi. Hareket Ordusu'nun en sağdaki kolu ise neredeyse bir tabur asker tarafından korunan Bâbiâli'ye varıncaya kadar hiçbir direnişle karşılaşmadan ilerleyebildi. Bekir Bey komutasındaki 3. Ordu'nun 2 taburu Sultanahmet'teki Soğukçeşme Sokağı'ndan bölgeye intikal ederken Sadaret Dairesi'nin parmaklıklarından açılan ateşle karşılaştı. Ateşli direniş esnasında Hareket Ordusu askerlerinden bazıları oracıkta can verdi. Bunun üzerine Hareket Ordusu piyadeleri ricat etmek zorunda kaldı. Ancak 15 dakika sonra bu kez yanlarında iki topla Ayasofya istikametinden geri döndü. Çağaloğlu'ndan ve -birçok asker ile softanın sığındığı- Askeri Kulüp'ten yayılım ateşine tutulmalarına rağmen, direnişi kısa sürede bastırmayı başardı. Müdafiler, önde konuşlandırılmış olan topun oluşuna bir bomba fırlattı. Bomba infilak etti ve Hareket Ordusu'na mensup iki topçunun ölümüne neden oldu. Bu bombalı saldırı üzerine ateşlenen ikinci top, Askeri Kulübü'n kapısını havaya uçurdu. Ardından Hareket Ordusu askerleri içeri girdi ve müdafileri teslim aldı. Bu çatışmada Hareket Ordusu'nun kaybı 15 ölü ve yaralı oldu. Ayrıca İran Sefareti de çatışma esnasında bir miktar hasar aldı.

Üsküdar'daki Selimiye Kışlası'nda bulunan birliklerin isyancılara sempati duydukları bilindiğinden, 8 tabur, 3-4 sahra bataryası ve dağ topçusundan müteşekkil bir kuvvetin 12 adet Şirket

⁸¹ İngiliz Amiral Douglas Gamble (1856-1934), Osmanlı donanmasını ıslah etmek amacıyla İngiliz askeri heyetinin başında 2 Şubat 1909'da İstanbul'a gelmişti. Bkz. Necdet Aysal, "II. Meşrutiyet Dönemi'nin Toplumsal Bir Yardım Kuruluşu: Osmanlı Donanma Cemiyeti," *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 6/9 (2020): 107.

vapuruyla karşıya geçmesi emredildi. Bahsi geçen birliklere Nasliç Taburu ve (Resneli) Niyazi Bey komutasındaki Ohri gönüllüleri de dâhil edildi. Bu birlikler Kalamış'ta karaya çıktı. Birlikler Selimiye Kışlası'na doğru ilerlerken aniden bir pistol patlayınca, ses bazı askerlerin dar sokaklarda pusuya düşürüldükleri izlenimine kapılmalarına ve can havliyle silahlarına sarılmalarına neden oldu. Askerler panikle etrafa gelişigüzel ateş açınca civardaki bir kaç sivil oracıkta hayatını kaybetti, 15 kişi de yaralandı. Daha sonra Selimiye Kışlası, Süleyman Paşa'nın tavsiyesi üzerine Hareket Ordusu birliklerine teslim oldu. Peşisıra kışladaki birçok askerın İzmit'e ve Veliâht Yusuf İzzettin Efendi'nin konağına firar ettiği tespit edildi. Firarilerin çoğu, 27 Nisan'da Eskişehir ve İzmit'e gönderilen bir tabur tarafından teslim alındı ve Üsküdar'a geri getirildi.

Yıldız'dan Beşiktaş'a inen yol üzerindeki Balmumcu Çiftliği yakınlarına, iki top yerleştirildi, Yıldız Sarayı ise tüm gün gözetim altında tutuldu. Taraflar arasında müzakerelerin devam ettiği bilinmesine rağmen garnizonda hiçbir hareketlilik yoktu. Hastanenin üzerinde dalgalanan Kızılay bayrakları birçok kişi tarafından teslimiyet simgesi olan beyaz bayrak zannedildi.

24 Nisan saat 17.00'ye kadar yaklaşık 1.000 kişi İhlamur Kasrı tarafındaki tarlalardan firara kalkıştıysa da bunların çoğu süvariler tarafından ya tutuklandı yahut oracıkta vuruldu. Böylece Yıldız Garnizonu, 25 Nisan 1909'da öğleden sonra tek bir askerın dahi burnu kanamadan resmen teslim oldu.⁸²

Ataşenin hesaplarına göre, 24 Nisan itibariyle İstanbul ve Üsküdar garnizonunda -an az 10.000 gönüllü dâhil- toplam asker sayısı 28.000'e yakınken Mahmud Şevket Paşa'nın emrindeki asker sayısı 23.000'i geçmemekteydi. Bu yüzden harekât biraz riskliydi. Ancak Mahmud Şevket Paşa haklı olarak Yıldız Garnizonu'nun hareketsizliğini hesaba katmış ve İstanbul'daki irticacıların aktif olduğunu bildiğinden daha fazla vakit kaybetmeksizin Payitaht'ı işgal etme riskini göze almak gerektiğini kabul etmişti. Ataşeye göre, isyancılar arasında karizmatik bir lider bulunmuş olsa ya da isyancılarla alaylı subaylar arasında bir ahenk ve uyum tesis edilebilseydi, İstanbul'da başarılı bir müdafaa yapmak mümkün olabilirdi.

Albay Surtees'e göre, Birinci Ferik Mahmud Şevket Paşa, Ali Rıza Paşa ve Mirliva Şevket Turgut Paşa kuşatma boyunca aldıkları bilgece kararlar ve Beyoğlu ile Galata'nın güvenliğini temin etmek adına tatbik ettikleri mükemmel tedbirler dolayısıyla her türlü övgüyü hak etmekteydi. Mahmud Şevket Paşa on yıl Von Der Goltz Paşa'nın maiyetinde bulunmuştu. Goltz Paşa'ya göre Mahmud Şevket Paşa şimdiye kadar karşılaştığı insanlar arasında en halis karaktere ve altın gibi bir kalbe sahipti. Mahmud Şevket Paşa yaşanan son olaylar sırasında kişisel servetinden yalnızca 3.000 lirayı ailesine ayırmışken 27.000 lirayı ise milli dava uğruna sarf etmiş, böylece bir asker ve vatansever olarak her şekilde itibarını arttırmıştı. 22 Nisan'da Mahmud Şevket Paşa'nın gelişine kadar komuta görevini üstlenen Hüseyin Hüsnü Paşa da başkomutanın emirlerini ifa ederken koruduğu düzen ve gösterdiği incelik için övgüden pay almalıydı. Vahşi görünümlü Hareket Ordusu redifleri ve gönüllülerinin nizami hareketleri ve hiçbir şekilde düzeni bozmamaları da ayrıca takdire şayandı.

⁸² Yıldız garnizonunun Hareket Ordusu tarafından tek bir askerın dahi burnu kanamadan teslim alınmasında, Hareket Ordusu tarafından sefaretlere, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ne ve İstanbul halkına duyurulan beyannamelerinin yanı sıra Sultan II. Abdülhamid'in garnizon askerlerine kan dökülmemesini emretmesinin de büyük katkısı olduğu muhakkaktır. Bkz. İsmail Hami Danişmend, *Sadr-ı-a'zam Teyfik Paşa'nın Dosyasındaki Resmî ve Hususî Vesikalara Göre: 31 Mart Vak'ası* (İstanbul: İstanbul Kitapevi, Tarihsiz), 101-102.

Ataşeye göre, Hareket Ordusu'nun personel düzenlemeleri de mükemmeldi. Örneğin 24 Nisan sabahı erken saatlerde tüm fırıncı dkknları jandarmalar tarafından işgal edilmişti. Aynı zamanda ordu fırıncıları dkknlara girmiş ve birlikler için ekmek pişirmişti. Mavzer tüfekleri beklenildiği gibi her yönüyle tatmin ediciydi. Askerlerin üniformaları pejmürde, yırtık-pırtık olmasına rağmen her alay at ve arabalarla eksiksiz bir biçimde teçhiz edilmişti. Su dolu fiılar açık mavkiye boyanmış olduğundan kolayca bulunabiliyordu. Yaralılar derhal Beyoğlu'ndaki hastanelere kaldırılmış, bir kaç Ermeni hanım ilk yardım uygulamalarında alay cerrahlarına yardımcı olmuştu. Süvari atları küçük olmasına rağmen oldukça dayanıklı ve kuvvetliydi. Bataryalar iyi ve güçlü atlarla teçhiz edilmişti, koşum takımları yeniydi ve top atışları sratlı olmamasına rağmen isabetliydi. Yaşanan tüm bu olaylar sonrası Hareket Ordusu'ndan 120 l, 350 yaralı; asilerden ise 250 l, 600 yaralı olduğu tahmin edilmekteydi.⁸³

Surtees'in "Birliklerin demiryolu ile temerküzü başlığı" taşıyan raporunda, 16-24 Nisan 1909 tarihleri arasında II. ve III. ordulardan demiryolu ile Selanik'ten Çatalca'ya ulaşan birliklerin sayı ve listesi çıkarılmıştı. Bir Fransız şirketi tarafından yönetilen Selanik-İstanbul demiryolu hattı, Avusturya idaresinde olan ve lokomotiflerinin yetersizliği nedeniyle yolcu hizmetinin birkaç gün durma noktasına geldiği şark Demiryolu'ndan daha verimli çalıştığı ortaya çıkmıştı. Selanik-İstanbul hattı ya çok az gecikmeyle yahut hiç gecikme olmadan düzenli bir şekilde işlemişti.

Edirne'den 1 telgraf bölüğü ve 12 piyade taburu sonuncusu 19 Nisan'da Edirne'den ayrılan 7 trenle İstanbul'a nakledilmişti. Bunların yanı sıra 3 süvari alayı, 3 topçu bataryası ve zırhlı araç ve 1 makineli tüfek bölüğü de karayoluyla İstanbul'a sevk edilmişti.

Selanik hattından 32 trenle toplamda 638 subay ve 15.287 asker, 1.746 at ve 400 ton mühimmatın yanı sıra 8'i seri ateşli olmak üzere 51 top İstanbul'a sevk edilmişti. Netice itibariyle 16-24 Nisan arasında demiryolu hattından İstanbul'a toplam 772 vagon ile asker, mühimmat ve erzak nakledilmişti. Bir vagondaki ortalama asker sayısı ise 40'tı.⁸⁴

⁸³ TNA, FO 195-2323, Nr. 29, 29 Nisan 1909. Zekeriya Türkmen'e göre çatışmalarda Hareket Ordusu'ndan 49 kişi öldü, 82 kişi yaralandı; İstanbul'daki birliklerin l sayısı 230, yaralı sayısı ise 475'ti. Bkz. Türkmen, "Hareket Ordusu," 126.

⁸⁴ TNA, FO 195-2323, Nr. 33, 7 Mayıs 1909.

Sonuç

31 Mart Vakası ve Hareket Ordusu'nun İstanbul kuşatmasını son derece canlı tasvirler üzerinden ayrıntılı istatistiki verilerle ortaya koyan İngiliz Ataşemiliter Albay Herbert Conyers Surtees'in raporları yakın dönem Türk tarihinin anlaşılması açısından önemli bilgiler ihtiva etmektedir. İngiliz taraftarlığı ile bilinen Sadrazam Kıbrıslı Kamil Paşa'nın İttihatçı subayların baskısı ve politikaya müdahalesi sonucunda görevden alınmasının İngilizler açısından olumsuz bir gelişme olduğu ortadadır. Ataşenin kaleme aldığı raporlarda da bunun izlerine rastlanmaktadır. Ayrıca ataşenin ifadelerinden, İngilizlerin İttihat ve Terakki Cemiyeti ve cemiyete mensup subaylara karşı mesafeli olduğu sonucuna ulaşmak mümkündür.

Surtees, raporlarında 31 Mart Vakası'nın perde arkasındaki gerçek faillerinin kimler olduğuna dair, bir yerde doğrudan, birkaç yerde ise dolaylı imalarda bulunmaktadır. Örneğin bir raporunda doğrudan '31 Mart Vakası'nın önceden itinayla hazırlanmış ve teşvik edilmiş olduğunun açık olduğunu' belirtmekte fakat bunun perde arkasında kim ya da kimlerin bulunduğunu alenen ifşa etmemektedir. Surtees'in raporları, Türk tarihinin kaderini değiştiren 13-24 Nisan olayları hakkında son derece ilginç ayrıntılara erişmemizi de mümkün kılmaktadır. Örneğin meşrutiyetin muhafızı olarak İstanbul'a gönderilen avcı taburlarının 31 Mart Vakası esnasında birdenbire şeriatın ateşli müdafî kesilmesini ataşe dahi son derece ilginç bulduğunu raporuna kaydetmektedir. Ayrıca, raporlarında isyanı tetikleyen avcı taburlarına yüklü rüşvet verildiğine işaret etmekte ancak bu rüşvetin kim ya da kimler tarafından verildiğine ne yazık ki değinmemektedir. Mahmud Şevket Paşa, Hareket Ordusu'nun başında İstanbul surlarına dayanmışken, müdafaa mevkiindeki dönemin Harbiye Nazırı Ali Rıza Paşa ile I. Ordu Kumandanı Nazım Paşa'nın iyi ilişkiler içinde olması da ataşenin dikkatini çeken sıra dışı ayrıntılar arasındadır. Surtees'in Hareket Ordusu'nun zaferinin kesinleştiği 24 Nisan'da Mahmud Şevket Paşa, Harbiye Nazırı Ali Rıza Paşa ve Hüseyin Hüsnü Paşa'ya birdenbire methiyeler düzmeye başlaması da kayda değer bir ayrıntıdır. Ataşe, sefire sunduğu raporunda adeta 'bu çatışma kesin olarak sona erdi ve Birleşik Krallık bundan böyle bu askerlerle ve onların temsil ettiği Osmanlılık ideolojisiyle muhatap olacaktır' imasında bulunuyor gibidir. 24 Nisan'dan sonra Mahmud Şevket Paşa'nın milli davaya ne denli adanmış bir subay olduğunu tasvir ettiği satırlar ile Mahmud Şevket Paşa ile Goltz Paşa arasında kurmuş olduğu bağlantılar, sefire 'imparatorluk hâlâ Alman tesiri altında' mesajı vermeye matuf gibidir. Ataşenin, Hareket Ordusu'nun tertip, komuta ve eylem planına sitayişlerde bulunduğu satırlarsa İngiliz Parlamentosu'nun bundan böyle 'hangi ata' oynaması gerektiği konusundaki şüpheleri tamamen ortadan kaldırır niteliktedir.

II. Meşrutiyet'in ilanı sadece ordudaki mektepli-alaylı çatışmasını gün yüzüne çıkarmakla kalmamış aynı zamanda yaşanan politik rejim değişikliğinden hoşnut olmayan mutlak monarşi taraftarı muhafazakâr kesimler ile meclis, seçim, eşitlik ve hukukun üstünlüğü prensiplerini benimseyen yenilikçi kesimler arasındaki fikir ayrılıklarını da gün yüzüne çıkarmıştır. İmparatorluğu iki ana hizbe bölen bu süreç bir taraftan basın aracılığı ile kışkırtılmış öte yanda orduda çatlak seslerin daha da yükselmesine neden olmuş neticede patlak veren 31 Mart Vakası ve muhalif basında çıkan meşrutiyet karşıtı söylemler Hareket Ordusu'na anayasa ve meclisi muhafaza etmek için İstanbul'a yürüme gerekçesi vermiştir. Kuşatma sonrası imparatorlukta yalnızca II. Abdülhamid'in 33 yıllık saltanatı değil aynı zamanda yaklaşık 600 yıllık mutlak monarşi idaresi de tamamen son bulmuştur. Meşrutî monarşi idaresinde yaygınlık kazanan meclis, anayasa, hukukun üstünlüğü, seçim ve oy gibi, döneme damgasını vurmuş kavramlar ise 29 Ekim 1923'te ilân edilen Cumhuriyet'in temelini oluşturmuştur.

Kaynakça

1. Arşiv Kaynakları

a. The British Library (TBL)

IOR/L/MIL/17/16/24. Tekin Alp. *The Turkish and Pan-Turkish Ideal*, Admiralty War Intelligence Division. İstanbul: 1917.

b. İngiliz Milli Arşivi/The National Archives (TNA)

Cabinet Office (CAB) 37/99/61.

Foreign Office (FO)195-2323, Nr. 10, 11, 13, 14, 15, 17, 20, 21, 24, 25, 26, 29, 33.

2. Araştırma ve İnceleme Eserleri

(Atatürk), Mustafa Kemal. *Nutuk*. II. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1969.

Akşin, Sina. *31 Mart Olayı*. Ankara: Sinan Yayınları, 1972.

Alkan, Ahmet Turan. “Ordu Siyaset İlişkinin Tarihine Bir Derkenar: 31 Mart Vakası ve Sonuçları”, *Osmanlı Özel Sayısı I: Siyaset ve Teşkilat, Yeni Türkiye*, VI, Ankara: 2000.

Atatürk'ün Not Defterleri I: Hareket Ordusu Kurmay Yüzbaşı Mustafa Kemal'in Not Defteri ile Hareket Ordusu Karargâhı Kayıt Defteri. Ankara: Genelkurmay Basım Evi, 2004.

Avcioğlu, Doğan. *31 Mart'ta Yabancı Parmağı*. İstanbul: Kaynak Yayınları, 2013.

Aysal, Necdet, “II. Meşrutiyet Dönemi'nin Toplumsal Bir Yardım Kuruluşu: Osmanlı Donanma Cemiyeti”, *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 6/9 (2020): 103-120.

Aysal, Necdet. “Örgütlenmeden Eyleme Geçiş: 31 Mart Olayı”. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi* 37/38 (2006): 15-53.

Birinci, Ali. “31 Mart Vak'asının Bir Yorumu”, *Türkler Ansiklopedisi, XIII* (İçinde). Ed. Hasan Celâl Güzel, Prof. Dr. Kemal Çiçek, Prof. Dr. Salim Koca. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.

Borak, Sadi. “31 Mart Vakasının Çıkış Nedenleri Üzerine Çeşitli Yorumlar ve Atatürk ve Hareket Ordusu Üzerine Orgeneral İzzettin Çalışlar'ın Bir Makalesi”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 8/23 (1992): 357-372.

Çalen, Mehmet Kaan. “II. Meşrutiyet Döneminde Üç Tarz-ı Siyaset”. *Osmanlı Tarihi Araştırmaları II: II. Meşrutiyet*, Ed. Saime Selenga Gökğöz ve Ahmet Oğuz. İstanbul: Kriter Yayınları, 2020: 131-154.

Çayci, Muhammet Emin. “Osmanlı Basımında 31 Mart Olayı.” Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 2009.

Çetin, Atilla. “Kıbrıslı Kâmil Paşa”, *TDV İslâm Ansiklopedisi XXV* (Ankara 2022), ss. 391-393.

Çoşkun, Mustafa. “Mevlânzâde Rıfat Bey'in Gazetecilik Hayatı ve Siyasi Faaliyetleri.” Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2019.

Danişmend, İsmail Hami. *Sadr-ı-a'zam Tevfik Paşa'nın Dosyasındaki Resmî ve Hususî Vesikalara Göre: 31 Mart Vak'ası*. İstanbul: İstanbul Kitapevi, Tarihsiz.

- Derviş Vahdeti. *Volkan Gazetesi 1908-1909, Tam ve Aynen Metin Neşri*. Haz. M. Ertuğrul Düzdağ. İstanbul: İz Yayıncılık, 1992.
- Ertekin, Ferdi. “31 Mart Vakası Sonrası Hareket Ordusu’yla İstanbul’u Kuşatan Manastır Milli Taburu’nda Görevli Bir Subayın Günlüğü.” *Harp Tarihi Dergisi* 6 (Aralık 2022): 65-94.
- Ertekin, Ferdi. *İngiliz İstihbaratı ve Osmanlı İmparatorluğu*. İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2022.
- Güresin, Evcet. *31 Mart İsyanı*. İstanbul: Yenigün Haber Ajansı, 1998.
- Karaman, Mehmet Ali. *Belgeler, Bulgular ve İlişkilerle 31 Mart’ın Şifreleri*. Ankara: Nobel Bilimsel Eserler Yayıncılık, 2023.
- Kansu, Aykut. *İttihadcıların Rejim ve İktidar Mücadelesi 1908-1913*. Çev. Selda Somuncuoğlu İstanbul: İletişim Yayınları, 2016.
- Kuneralp, Sinan. *Son Dönem Osmanlı Erkân ve Ricâli (1839-1922)*. İstanbul: İsis Yayınları, 1999. L’Écho de Paris. 14 Nisan 1909, Nr. 9020.
- Ramsay, W. M. *İsyan Günlerinde İstanbul: Bir İngiliz Arkeoloğun Gözünden 31 Mart İsyanı*, Yay. Haz. Dr. Selim Ahmetoğlu. Çev. Gökçenur Şehirli Kürcüoğlu. İstanbul: Timaş, 2019.
- Ramsay, W. M. *The Revolution in Constantinople and Turkey: A Diary*. London: Hodder and Stoughton, 1909.
- Şen, İsmail. “Sadrazam Kıbrıslı Mehmet Kâmil Paşa (1832-1913)”, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 1995.
- Tiryaki, Yunus Emre. “Hatıratlarda II. Meşrutiyet’in ilanı ve 31 Mart Vak’ası”, Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 2016.
- Topuz, Hıfzı. *II. Mahmut’tan Holdinglere Türk Basın Tarihi*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2003.
- Tunaya, Tarık Zafer. *Türkiye’de Siyasal Partiler I: İkinci Meşrutiyet Dönemi*. İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları, 1988.
- Türkmen, Zekeriya. “31 Mart İsyanı ve Osmanlı Meşrutiyetine İndirilen Darbe: Ordu-Siyaset İlişkilerine Sultan V. Mehmed Reşad Döneminden Bir Bakış.” *Sultan V. Mehmet Reşad ve Dönemi*, 2, (İstanbul 2018): 518-563.
- Türkmen, Zekeriya. “Hareket Ordusu”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* XVI (İstanbul 1997), ss. 125-127.

3. İnternet Kaynakları

- İslamcı Dergiler Projesi, “Volkan.” Son Güncelleme 20 Aralık, 2023. <https://katalog.idp.org.tr/dergiler/91/volkan>.
- Türkmen, Zekeriya. “Hareket Ordusu ve Kurmay Yüzbaşı Mustafa Kemal.” Erişim 3 Kasım, 2023. <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/hareket-ordusu-ve-kurmay-yuzbasi-mustafa-kemal/>
- Yüceer, Nâsır. “31 Mart Vakası.” Erişim 22 Ekim, 2023. <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/31-mart-vakasi/>